

1659-1660 (H. 1070-1071) TARİHLİ AVARIZ
DEFTERİNE GÖRE XVII. YÜZYIL ORTALARINDA
TURGUTLU KAZASI

Şenol ÇELİK*

ÖZET

XVI. yüzyılın en önemli idarî, iktisadî ve özellikle demografik kaynaklarından olan ve yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli sebeplerle terk edilmeye başlanan tahrir defterlerinin yerine bu defterlerin içerdiği özelliklere ait ayrı ayrı defterler tutulmaya başlanmıştır ki bunlardan birisi de avâriz defterleridir. Olağaniüstü ve düzensiz avâriz türü vergilerin tevzûine esas olmak üzere yapılan avâriz-hane tahrirlerine ait bu defterlerde, her mahalle ve köyde yaşayan erkek nüfus kaydedildikten sonra bu nüfusun kaç avâriz-hane olduğu belirlenir ve yazılırdı. Araştırmamızda, bu çerçevedeki kaynak değerlendirmesine müteakip avâriz defterinden ve dönemin diğer arşiv kayıtlarından hareketle, XVII. yüzyıl ortalarında Turgutlu kasabası ve çevre köylerinin nüfus ve nüfusa ait pek çok özelliği tablolar yardımı ile ortaya konuldu. Böylece, XVI. yüzyıl Turgutlusu ile ilgili tahrir defterlerinden elde edilen birçok bilginin, XVII. yüzyıl ortalarına ait bu kez avâriz defterlerinden elde edilen verilerle karşılaştırılması yapıp iskân mahallerinin geçirdiği süreç tespit edilmiş oldu.

Anahtar Kelimeler

Turgutlu, Manisa, Tahrir Defterleri, Avâriz Defterleri, Ortakçı, Hariç ez-defter.

XVI. yüzyıl Osmanlı taşra teşkilâtındaki herhangi bir sancak ya da kaza ünitesi üzerine yapılan çalışmalarda, tahrir defterlerinde “karye” (köy) olarak kayıtlı pek çok kır iskân merkezinin günümüze kadar gelemediği görülür. Bunun aksi de mümkündür. Birçok köy yerleşimi, statü-

* Yard. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne/
sencelik@hotmail.com

lerinde bir değişiklik olmaksızın kabul edilebilir nüfus artış ya da azalışlarıyla birlikte mevcudiyetlerini günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Ancak çok az sayıdaki köy ise yüksek oranda nüfus artışı ve buna paralel sosyo-ekonomik değişim sonucunda köyden kasaba/şehir hüviyetinde kaza merkezlerine dönüşebilmiştir.

Manisa kazasına bağlı Turgutlu köyü de son gruba giren nadir yerleşim merkezlerindedir. Nitekim Turgutlu köyü, 1531 yılında Manisa'nın Yengi nahiyesine tâbi olup mukataa ve ellici yörükleri¹ hariç 117 mükellef ve 2 muaf hane ile 57 mücerred (bekâr)den oluşan, tahminen 652 kişilik nüfusa sahip iken; 44 yıl sonra 1575'te 5 mahalleye ayrılmış, 273 mükellef ve 5 muaf hane ile 168 mücerredten oluşan, tahminen 1558 kişilik bir yerleşime dönüşmüştür². Bu sonuçlar, yarım asırda Turgutlu'nun, yaklaşık bir buçuk kat (%138) büyüdüğünü göstermektedir. Değişim, sadece nüfusta yaşanmamış, fizikî yapıda ve ticarî hayatta da benzer gelişmeler görülmüştür³.

Bu makalede, öncelikle avâriz defterlerinin ortaya çıkış süreci ile Turgutlu'ya ait avâriz defterinin tanıtımının yer aldığı kaynak değerlendirmesinde bulunulacaktır. Ardından, başka bir nahiyeye bağlı köy iken kendi adıyla anılan bir kazaya dönüşen, köyden kasaba/şehir statüsüne geçen Turgutlu'nun, 1659'lardaki nüfus yapısı incelenip, yukarıda rakamlarla gösterilen gelişmeyi sonraki dönemde sürdürüp sürdüremediği ortaya konulacaktır. Elimizde, bize bu konuda veri sunabilecek Manisa ve Turgutlu Kazaları Avâriz Defteri⁴ bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, söz konusu defterden yaklaşık 10 yıl sonra düzenlenmiş olan 2 adet Turgutlu Valide Hassı Arazi Tahrir Defteri⁵, çok sayıda avâriz icmal defteri ile çeşitli malî ahkâm ve sürsat kayıtları, avâriz defterini değerlendirmemize yardımcı olacaktır.

¹ Turgutlu'da 1531 yılında 100 hane, 14 mücerred mukataa yörüğü; 1575 yılında ise 75 hane, 28 mücerred mukataa ve 1 hane, 2 mücerred ellici yörüğü bulunuyordu (Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 211-212).

² Göst. yer.

³ F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 213.

⁴ BOA, *KK*, nr. 2631.

⁵ BOA, *A.DFE*, nr. 134, 136.

Tahrir Defterlerinden Avâriz Defterlerine Geçiş

Bilindiği gibi XVI. yüzyılın en önemli idarî, iktisadî ve özellikle demografik kaynaklarından olan tahrir defterlerinden hareketle taşradaki idarî bir ünitenin, yönetim açısından yapılanması, nüfus durumu, üretim çeşitliliği ve kapasitesi, toprak tasarruf şekilleri, vakıf eserleri vb. ortaya konulabilmektedir. Öyle ki, bir mahalle veya köyde (bazen mezraada) yaşayan yetişkin erkek nüfus teker teker kaydedilir, bunların meslek dalları, varsa resmî görevleri de yazılırdı. Yine bu defterlerde, bahse konu yerleşim biriminin statüsü (vakıf, mülk, timar gibi) ile orada yaşayanların ekonomik faaliyetleri belirtilirdi. Tahriri yapılan kazaya ait nüfus ile ziraî, ticarî, sanayi ve cizye gelirleri, bunların tevcihi ve nihayet vakıf kayıtları birçok kez tek bir defterde gösterilirdi⁶. Bu tahrirlerin belirli aralıklarla ya da çeşitli sebeplere bağlı olarak tekrarlanması, sıralanan bu alanlarda meydana gelen değişimlerin takibini mümkün kılması açısından önemliydi.

Ancak, nüfus çalışmalarının en önemli kaynaklarından olan *klâsik tahrirler*, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren terk edilmeye başlandı. XVII. yüzyıl başlarından itibaren, gerek devlet bürokrasisindeki genişleme ve gerekse tahrir uygulamasının iktisadî ve idarî zorlukları beraberinde getirmesi ile bu yazım işlemleri ortadan kalktı⁷ ya da Girit adasının fethi ile Mora yarımadasının istirdadı (1715) sonrasında olduğu gibi daha seyrek yapılır oldu⁸. Bir yandan, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren timar sistemi-

⁶ Tahrir defterlerinin yazımı ve demografik çalışmalardaki yeri için bk. Ö. Lütfi Barkan-Enver Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Ankara 1988, I, 1-100; M. Ali Ünal, "Tahrir Defterlerindeki Bilgilerin Güvenilirliği", *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar*, Isparta 1999, s. 246-251; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed. H. İnalçık, Ş. Pamuk, Ankara 2000, s. 17-29. Osmanlı taşra teşkilâtında bir sancağa ait tahrir defterlerinin tanıtımı ve defterlerin içeriğine örnek olmak üzere bk. Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilâtında İçel Sancağı (1500-1584)*, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 2-14.

⁷ Mustafa Öztürk, "1616 tarihli Halep Avâriz-hâne Defteri", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 8 (Ankara 1977), s. 251.

⁸ Girit ve Mora'nın tahrirleri için bk. Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004, s. XX-XXIV; Nejat Göyünc, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 468.

nin hızla çözülüşü ile tahrir uygulaması anlamını yitirirken⁹; öte yandan, XVII. yüzyıldaki Celâlî isyanları devlete bu tür büyük sayımlar için uygun ortam bırakmadı¹⁰. Bunların ötesinde, tahrir defterleri esas alınarak toplanan resm-i çift ve benzeri vergilerin miktarları arttırılmadığı için ilgili defter grupları, XVI. yüzyıl sonlarında parada büyük değer kayıplarının yaşanmasıyla önemini kısmen yitirmişti¹¹.

XVII. yüzyıldan itibaren tahrir defterlerinin yerine bu defterlerin içerdiği özelliklere ait çeşitli defterler tutulmaya başlandı¹². Tutulan bu tür defter gruplarından birisi de *avâriz defterleridir*¹³. Bununla birlikte tahrir defterleri ile avâriz defterleri arasında ciddî yöntem ve içerik farklılıklarının olduğunu¹⁴ da belirtmek gerekir. Her şeyin ötesinde avâriz defterleri, klâsik tahrir defterleri kadar idarî, sosyal, iktisadî, vakıf eserleri ve demografik alanların hepsine birden hitap edebilen veri çeşitliliğine sahip değildir. Buna rağmen, avâriz ile konumuz dışındaki cizye defterlerinin, klâsik dönemdeki tahrir geleneğinin bir uzantısı olduğu ve merkez hazinesinin gelir kaynaklarının tespitini hedefleyen aynı bürokrasi ve sayım geleneği-

⁹ Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 22 (Ankara 1991), s. 430-431.

¹⁰ Oktay Özel, “Avâriz ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed. H. İnalçık, Ş. Pamuk, Ankara 2000, s. 36.

¹¹ M. Ali Ünal, “1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâriz Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 12 (İzmir 1997), s. 10. Gowan da avâriz vergisinin, arızî vergilerden yıllık düzenli alınan bir vergiye dönüşmesi ile XVI. yüzyıl sonlarıyla XVII. yüzyıl başları arasındaki akçe enflasyonu sürecinde bir paralellik ve ilişki kurmaktadır (Bruce Mc Gowan, “Osmanlı Avâriz-nüzul Teşekkülü”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1981, II, 1328).

¹² M. Öztürk, a.g.m., s. 251.

¹³ Avâriz defterlerinin 1620'ler ile 1640'lı yıllardan itibaren tutulmaya başlandığı genel kabul görmekle birlikte son yapılan araştırmalar, XVII. yüzyılın hemen başında bu tür defterlerin tutulduğunu ortaya koymaktadır (1603 tarihli Manyas avâriz defteri için bk. Özer Küpeli, “Klâsik Tahrirden Avâriz Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Avâriz Defteri”, 20 Eylül 2006'da XVII. CIEPO'ya sunulan basılmamış bildiri).

¹⁴ Yunus Koç, “Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar)”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/6 (İstanbul 2005), s. 185.

nin farklı dönemlerdeki ürünleri olarak karşımıza çıktığı görüşü¹⁵ doğru bir değerlendirme olarak görülmektedir¹⁶.

Avâriz ya da avâriz-ı divaniye, Osmanlı Devleti'nde olağanüstü durumlarda ve özellikle savaş giderlerini karşılamak üzere, tahakkuk ve tarh usulleri farklı şekillerde belirlenen, padişahın emri üzerine halktan nakit veya hizmet olarak alınan bir tür vergidir¹⁷. Söz konusu vergi, yükümlülere toplu bir şekilde sorumlu tutup "avâriz-hane" denen birimler üzerine tarh edilirdi¹⁸. Olağanüstü durumlarda ortaya çıkan masraflar ile savaş malzemeleri ve hizmetleri mevcut kaynaklar ile karşılanamadığı durumlarda avâriz gelirlerine başvurulurdu¹⁹. XVI. yüzyıl sonlarına kadar bu vergi, arızî bir özellik gösterirken bu dönemden itibaren her yıl muntazam toplanan, devamlı ve nakdî bir vergi hâline dönüşmüştür²⁰.

Osmanlılarda nüfus, bu tür fevkalâde vergilerin tevzii ve taksimine esas teşkil etmek üzere "avâriz-hane" olarak adlandırabileceğimiz vergi birimlerine bölünmüştü²¹. Fakat avâriz-hane, gerçek-hanenin muadili olmayıp ilgili idarî birimin ekonomik ve sosyal yapısına göre değişen²², vergilendirilebilir yahut fiilen vergilendirilmiş olan haneleri gösterirdi²³. Öyle ki, bu hanelerin tayininde, söz konusu bölgenin zenginliği, halkın

¹⁵ O. Özel, aynı bölüm, s. 35.

¹⁶ Tahrir defterlerinden avâriz ve temettuat defterlerine geçiş ve bu defterlerin demografik çalışmalardaki yeri hakkında bir değerlendirme için bk. Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından Mufassal-icmâl Avâriz Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazası Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1 (İzmir 2005), s. 71-82.

¹⁷ Ö. Lütfi Barkan, "Avâriz", *İA*, I, 13-14. Osmanlı Devleti'nde avâriz türü vergileri için bk. Lütfi Güçer, *XVI-XVII Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 67 vd; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, Ankara 1971, II, 226 vd; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 153-164.

¹⁸ A. Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁹ Ö. L. Barkan, *a.g.mad.*, s. 14.

²⁰ Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Financial Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden 1996, s. 93-94; M. A. Ünal, Harput kazası, s. 9; O. Özel, aynı bölüm, s. 37, 39.

²¹ L. Güçer, *a.g.e.*, s. 70; Ö. L. Barkan, *a.g.mad.*, s. 14.

²² M. Öztürk, *a.g.m.*, s. 252.

²³ Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *DİA*, IV, 108.

şehirli, köylü, göçebe olup olmaması ile dükkân, ev ve tarla miktarları belirleyici olurdu. Duruma göre 3, 5, 10, 15 ve daha fazla evli kimse 1 avâ-
rız-hanesini oluştururdu²⁴. Bunlar, avâ-
rız-hanelerine dağıtılan vergiyi
kendi aralarında paylaşırlar ve öderlerdi²⁵.

Avâ-
rız yükümlüsü olabilmek için ödeme yerinde bir mülkü kullan-
maları²⁶, köyde toprağa, şehirde ise geçimlerini sağlayacak sürekli bir işe
sahip olmaları esastı²⁷. Oturduğu evin mülküne sahip olmayanlar avâ-
rız vergisinden muaf olurlardı²⁸. Askerî zümre ile derbentçiler, tuzcu, çeltikçi,
ortakçı, katrancı, madenci ve doğancı gibi belirli bir hizmetle yükümlü
olanlar, ihtiyar ve çalışamayacak derecede a'mâ, sakat ve hastalıklı olanlar,
yetim ve sabiler ile bazı vakıf reayası dışında herkes bu vergi ile mükellef
tutulmuştur²⁹.

*Avâ-
rız defterleri*, bu olağanüstü ve düzensiz avâ-
rız türü vergilerin tev-
zîine esas olmak üzere yapılan avâ-
rız-hane tahrirlerine ait olup bu defter-
lerde, her mahalle ve köy nüfusu kaydedildikten sonra bu nüfusun kaç
avâ-
rız-hane olduğu belirlenir ve yazılırdı³⁰. Bu hesap yapılırken halkın
durumu ve muafların sayısı dikkate alınarak avâ-
rız-hane üniteleri oluştu-
rulurdu. Bunlar her zaman tam hane olmaz; bazen buçuk, rub', sülüs gibi

²⁴ M. Akdağ, *a.g.e.*, s. 235-236; Ö. L. Barkan, *a.g.mad.*, s. 15. 1 avâ-
rız-hanesinin 62'ye
kadar varan gerçek haneye karşılık geldiğine dair bk. Rifat Özdemir, "Ankara ve An-
takyâ Sancaklarına Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Mukayeseli Tahlili (1790-1806)",
Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı, Elazığ 1996, s. 133.

²⁵ H. Sahillioğlu, *a.g.mad.*, s. 109.

²⁶ L. Güçer, *a.g.e.*, s. 71; M. Akdağ, *a.g.e.*, s. 235.

²⁷ L. Güçer, *a.g.e.*, s. 71; A. Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 155.

²⁸ M. A. Ünal, "Harput Kazâsı Avâ-
rız Defteri", s. 10.

²⁹ L. Güçer, *a.g.e.*, s. 72-74; M. Akdağ, *a.g.e.*, s. 326; Ö. L. Barkan, *a.g.mad.*, s. 15; H.
Sahillioğlu, *a.g.mad.*, s. 108. Bazı durumlarda bir şehrin veya memleket halkının
kısmen yahut muayyen bir zaman için bu vergiden muaf tutulduğu da olurdu (Feri-
dun M. Emecen, "Kayacık Kazasının Avâ-
rız Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12
(İstanbul 1982), s. 161). Yine avâ-
rızdan affedilerek bir anlamda avâ-
rız mukabilinde
birçok köy halkı, tersane için kereste, zift, yelken bezi ve kürek tedarik etmekte,
ordu için ok ve yay yapmakta, saray mutfağı için çeşitli tüketim maddeleri üretip
göndermekteydi (Ö. L. Barkan, *a.g.mad.*, s. 16).

³⁰ L. Güçer, *a.g.e.*, s. 70; Ö. L. Barkan, *a.g.mad.*, s. 15; F. M. Emecen, *a.g.m.*, s. 160.

kesirli olabilirdi³¹. Ne kadar nüfusun kaç avârız-hane olacağı ise kazaların ekonomik durumlarına ve dönemin şartlarına göre değişirdi³².

1070-1071/1659-1660 Tarihli Manisa ve Turgutlu Kazaları Avârız Defteri

Yukarıda, oluşum süreci ve mahiyeti hakkında kısaca bilgi verilen avârız defterlerinden birisi de araştırma alanımız Turgutlu kasabası ve köylerine aittir. Elimizdeki Manisa ve Turgutlu Kazaları Avârız Defteri³³, aslında 5 “defter”den başka bir ifade ile 5 ciltten/formadan meydana gelmekte olup nüfusun ayrıntılı bir şekilde yazıldığı *mufassal defter* tarzındadır.

Defterde, ilgili iskân birimlerinde yaşayan her bir “hâne” (Manisa mahallelerinde “*menzil*”) sahibi, varsa unvan ve sıfatlarıyla birlikte ismen teker teker yazılmış ve “*yekûn*” kısmında “hâne” miktarı verildikten sonra, hemen yanına kırmızı renkli mürekkeple yine “hâne” başlığı altında bu kez avârız-hane toplamı kaydedilmiştir. Cami-i cedid, Çömlekçi, Menteşbaba, Yenice ve Zeytuncük mahallelerinde çok sayıda hane reisinin, yetişkin oğulları, biraderleri ve hizmetkârlarıyla “*ma’a oğlu ... , ma’a biraderi ... , ma’a hizmetkârı*” şeklinde bir arada yazıldığı ve bunlardan bazılarının 2 ve daha fazla gerçek-haneden meydana geldiği görülür³⁴.

³¹ Ö. L. Barkan, a.g.mad., s. 15.

³² F. Emecen, a.g.m., s. 160. Avârız vergisinin alınmasında hane açısından uygulanan esaslar, Karaman eyaleti kanunnamesinde yerini almıştır (Özen Tok, “Kayseri Kadı Sicillerindeki Avârız ve Avârızhaneler ile İlgili Belgeler Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (H.1065-1070/M.1655-1660)”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (06-07 Nisan 2000) Bildirileri*, Kayseri 2000, s. 490).

³³ BOA, *KK*, nr. 2631. 15’i boş/yazısız (s. 1, 29-34, 62, 64-68, 84) olmak üzere toplam 84 sayfa olan defter, ilki Arap ikincisi de Latin rakamlarıyla olmak üzere iki kez numaralanmıştır. Varak olarak yapılmış birinci numaralandırma, 1070/1659 tarihli Turgutlu kasabası mahalleleri ile 1134/1721-1722 tarihli Yunddağı (Cebel-i Yunt) nahiyesi köylerine ait cilt/forma araya konulmadan önce yapıldığı için defterde 20’ye kadar varak numarası bulunmaktadır. Latin harfleriyle yapılmış ikinci numaralandırma ise bazı kısımlar yanlış sıralanmıştır. Örneğin 2. sayfada başlayan Manisa piyadeleri kısmının 3. ve 4. sayfalarına ait yaprak, iç kısımlara alınmış ve 39 ve 40 numara verilmiştir. Yine 59. sayfa olması gereken Turgutlu mahallelerinin son kısmı, araya Yunddağı nahiyesi köylerine ait sayfalar konulduğu için 63 olarak sıralanmış numaralanmıştır.

³⁴ İleride mahalle nüfuslarının değerlendirilmesi kısmına bakınız.

Avârizdan muaf olanlar ise Manisa şehrinde, mahalle sonlarında “mahalle-i mezbûrede olan askerî hanelerin beyân ider” ibaresi ile verilir iken; Turgutlu’nun da içinde bulunduğu diğer yerlerde, sayıca azlığın bir sonucu olarak, avâriz yükümlüsü haneler ile birlikte karışık kaydedilmiştir.

Ancak, imam, halife, müezzin gibi muaf olması icap eden görevli adlarının en başta verilmeğe özen gösterildiği ve bunlardan avâriza müteallik yer tasarruf edenlerin avâriz-haneye dâhil edildikleri görülür. Mufassal avâriz defterindeki bu kayıtlar, klâsik tahrir defterlerinin bulunmadığı XVII. yüzyıl ortalarında Turgutlu’nun mahalle ve köylerinin tespiti ve bu iskân ünitelerinde yaşayan mevcut nüfusun en alt sınırının belirlenmesi ve isimlerdeki bir takım unvan ve sıfatlardan hareketle de sosyal ve ekonomik durumun ortaya konulması açısından son derece önemlidir.

Manisa ve Turgutlu Kazaları Avâriz Defteri, Manisa ve Turgutlu kaza merkezlerindeki mahalleler ile nahiyelerdeki köyler esasına göre düzenlenmiş olup defterde Manisa piyadelerinin müstakil yazımına ait sonuçlar da yer almaktadır³⁵. Manisa kazası nahiyelerinde ikâmet eden 98 hane piyadenin tahririne ait kısımla³⁶ başlayan ciltli defterde ikinci defter, Manisa şehri mahallelerinin avârizına aittir³⁷. Üçüncü defter ise Manisa kazası kır iskân merkezlerinin avâriz yazımına ayrılmıştır. 7 Rebiülâhır 1071/10 Aralık 1660 tarihli olan bu defter, İbrahim Ağa mübaşeretiyile düzenlenmiş³⁸ olup Turgutlu nahiyesi köyleri bu kısımdadır³⁹. Turgutlu köylerinin Manisa kazası kır iskânı içinde yer alması, Turgutlu’nun çok kısa süren kaza idaresinden sonra 1660 tarihinde tekrar Manisa’ya bağlı bir nahiye olarak teşkilâtlanmasından ileri gelmektedir.

³⁵ “Defter oldur ki, kazâ-i Mağnisa’da sâkin doksan sekiz piyâde hânesinin hîn-i tahrirde mevcûd olan re’âyâsı esâmîsidir ki zikr olunur, tahrîren fi’l-yevmi’s-sâbi’ min şehri Rebiülâhır li-sene ihdâ ve seb’in ve elf” (BOA, KK, nr. 2631, s. 2).

³⁶ Vrk. 2b-3b, s. 2, 39-40 arasında yer alan ve 7 Rebiülâhır 1071/10 Aralık 1660 tarihli olan piyade yazımına ait bu defter, Manisa Kadısı Mehmed marifetiyile hazırlanmıştır [“Hurrire bi-marîfeti’l-fakir Mehmed el-kâdı bi-medîne-i Mağnisa el-mahmiyye ufi anhü” (aymı def, s. 39)].

³⁷ 1070/1659 tarihli olan ve 3 ile 34. (vrk. 4a-19b) sayfalar arasında buluna Manisa mahalleleri kısmı, ciltli defterin yaklaşık üçte birini teşkil etmektedir.

³⁸ BOA, KK, nr. 2631, s. 36.

³⁹ Defterde, Manisa kazası nahiyeleri ve sayfa aralıkları sırayla şu şekildedir; Belen (s. 36-38, 41/vrk. 20b-21b, 22a), Turgutlu (42-44/22b-23b), Palamud (69-73/24a-26a), Yunddağı (74-78/26b-28b) ve Emlâk (78-82/28b-30b).

Dördüncü ve konumuz açısından en önemli defter, Turgutlu kasabası mahallelerinin avâriz defteridir. 1070/1659 tarihli⁴⁰ olan defter, 45-58 ve 63 olarak numaralanmıştır. Varak numarası olmayan defterin ayrıntılı incelenmesi sonucunda, Manisa kazası nahiyeleri defterinin arasına, Turgutlu nahiyesi kır yerleşmelerinin avâriz kayıtlarının bittiği sayfa aralığına sonradan konulduğu, kâğıt kalınlığı ve boyutları ile yazım tarzının farklı olmasından anlaşılmaktadır. Ciltli defterin son kısmı olan beşinci defter, Yunddağı (Cebel-i Yund) nahiyesi köylerinin avâriz kayıtlarına ait olup 13 Zilkade 1134/25 Ağustos 1722 tarihlidir⁴¹.

Manisa ve Turgutlu Kazaları Avâriz Defteri, geç tarihli Yunddağı nahiyesi tahriri bir tarafa bırakılırsa, bir yıl ara ile yapılan ve birbirinin devamı olan iki yazımın sonuçlarını içerir. Manisa ile Turgutlu kaza merkezlerindeki mahalleler aynı zamanda ve Vezir İsmail Paşa marifetiyle tahrir edilmiştir⁴². Defterde bu kısımların tarihi sadece yıl olarak (1070/1659-1660) verilmekle⁴³ birlikte, tahrir işlemi Cemaziyelâhır 1070'ten önce yani 1659 yılı içinde bitmiş olmalıdır⁴⁴.

Kır yerleşim birimlerinin (köylerin) tahriri ise kaza merkezlerindeki mahalle tahrirlerinin “*tenzîl üzere*” olan bir devamıdır. Mal-i mirî tahsiline memur İbrahim Ağa'nın mübâşeretinde, Manisa kadısı Mehmed Efendinin kâtipliği ile yapılan avâriz yazımının⁴⁵, 26 Cemaziyelâhır 1070/9 Mart

⁴⁰ “*Der livâ-i Saruhan*”, “*Defter-i kazâ-i Turgutlu, sene 1070*” (aynı def., s. 45).

⁴¹ 1'i boş olmak üzere toplam 4 sayfa olan defter (s. 59-62), Turgutlu kasabası mahallelerinin son sayfa aralığına konulup birlikte dikilmiştir.

⁴² “Mağnisa kadısına hüküm ki, bundan akdem nefsi-i Mağnisa ve nefsi-i Turgudlı ahâlîsi Vezir İsmâil Paşa ma'rifetiyle tahrîri fermân olmağla müceddeden tahrîr ve defteri makbûl-ı hümayûnum olup ve hâneleri kânûn üzere vaz' olunmağın... tahrîren 26 Cemâziyelâhîr sene 1070” (BOA, *MAD*, nr. 7591, s. 87); “Nefsi-i Mağnisa ile kasaba-i Turgud[lı] re'âyâsını Vezir İsmâil Paşa tahrîr idüp defteri makbûl-ı hümayûn olmağla hazîne-i âmîrede hıfz olmuştur...” (BOA, *KK*, nr. 2631, s. 35).

⁴³ BOA, *KK*, nr. 2631, s. 3, 45.

⁴⁴ Bk. BOA, *MAD*, nr. 7591, s. 87-88.

⁴⁵ “İşbu sene-i mübârekede nefsi-i Mağnisa ve Turgudlı kasabasından mâ'adâ nevâhisinde vâkî' re'âyâ İbrâhim kulları mübâşeretiyle tahrîr olunup hâne-i avârizâ ilhâk oluna deyü bu dâ'îlerine hitâben emr-i celîlü'l-kadr vârid olmağla imtisâlen li'l-emri'l-âlî müşârün-ileyh kulları dahi dikkat u ihtimâm ile re'âyâ-yı mezbûreyi ferden tahrîre şürû' ve her birin talâka-i yeminleri ile evlileri ve mücerredleri cem'an

1660'dan önce başladığı⁴⁶ ve 7 Rebiülâhir 1071/10 Aralık 1660 tarihinden önce de tamamlandığı anlaşılmaktadır⁴⁷.

Nahiyelerin yazımı, kaza merkezlerinin (mahallelerin) yazımından sonra mecburiyet hâline gelmiştir. Nitekim Manisa ve Turgutlu mahalleleri 1070/1659 yılında tahrir edildiğinde bazı “*cedîd*” avârız-haneleri yazılmıştır. Bu yeni hanelerin çoğunluğu, kır kesiminden kaza merkezlerine göç eden aileler olup bu gelişmeler nahiyelerde avârız-hanelerin tenziline sebep olmuştur⁴⁸. Öyle ki, daha önce 928.5 avârız-hane toplamı olan Manisa ve Turgutlu nahiyelerinde 220 hanelik tenzile gidilip mahallelerden hemen sonra 2.5 nefere 1 hane olmak üzere köylerin de yazım emri verilmiştir⁴⁹.

Mufassal olarak hazırlanan defterler, kadılar tarafından devlet merkezine gönderilerek Mevkufat defterlerine kaydedilirdi⁵⁰. Burada, mufassal defterden ayrı olarak kazaların mahalle ve köyler esasına göre avârız-hane

bin yedi yüz altmış üç nefer kimesne defter olunup ber-muceb-i emr-i âli defter-i merkum mühürlenüp Asitâne-i saâdete irsâl olunup bâki fermân der-adlindir. Tahrîren fi'l-yevmi's-sâbi' şehr-i Rebi'ü'l-âhir li-sene ihdâ ve seb'in ve elf" (BOA, KK, nr. 2631, s. 35-36).

⁴⁶ BOA, MAD, nr. 7591, s. 87, 88, 157; BOA, KK, nr. 2631, s. 35.

⁴⁷ BOA, KK, nr. 2631, s. 36.

⁴⁸ “Mağnisa kadısına hüküm ki, kazâ-i mezbur[ye] tâbi' nevâhi-i Mağnisa re'âyâsı hâliyâ Divân-ı hümâyûnuma âdem ve arz-ı hâl gönderüp nefsi Mağnisa ahâlisi üzerlerine cedîd hâne kayd ve tahmîl olunup tahmîl olunan hâneler nevâhisinin kesrî kurâsından tenzîl olmuştur. Hâlâ bedel-i nüzl girü temâmen taleb ve tahsîl olunmağla re'âyâ fukarâsına küllî gadr olduğu i'lâm olunmağın...” (BOA, MAD, nr. 7591, s. 156).

⁴⁹ “Nefs-i Mağnisa ile kasaba-i Turgud[ı] re'âyâsını Vezir İsmail Paşa tahrîr idüp defteri makbûl-ı hümâyûn olmağla hazîne-i âmirede hıfz olmuştur. Lâkin nevâhisi dokuz yüz yirmi sekiz buçuk hâne olup vezir-i müşârün-ileyh tahrîr itmeyüp tenzîl üzere tahrîre muhtâc olmağla re'âyâ fukarâsının hâllerine merhameten nefsi Mağnisa ve Turgud[ı] kasabasında ziyâde olan hâne mukabelesinde iki yüz yirmi hâneleri tenzîl olunup yedi yüz sekiz buçuk hâne kalmak üzere sâdır olan emr-i âli mücebince Mağnisa kadısı ve a'yân-ı vilâyet ve re'âyâ muvâcehelerinde ale'l-esâmi her karyenin re'âyâsını tahrîr ve iki buçuk nefere bir hâne olmak üzere mâbeynlerinde karâr virilüp defteri irsâl olmağla mübâşir olan İbrahim Ağa kulları ihtiyârı ile hâneleri vaz' olundukda yedi yüz on buçuk hâne olmuştur. Mahallinde hıfz olunup sûret virilmek bâbında fermân...” (BOA, KK, nr. 2631, s. 35).

⁵⁰ F. M. Emecen, a.g.m., s. 160.

toplamlarını gösteren bir de icmal defteri hazırlanırdı⁵¹. “*Müfredat defteri*” denilen⁵² bu icmallerin bazılarında⁵³ avâriz-hanelerin yanı sıra gerçek-hane toplamları da “*neferen*” başlığı ile verilmiştir⁵⁴.

Manisa ve Turgutlu Kazaları Avâriz Defteri'nin icmalı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler arasında bulunmaktadır⁵⁵. 15 Cemaziyelevvel 1079/21 Ekim 1668 tarihli defterde⁵⁶, Saruhan sancağı kazalarının mahalle ve köylerinin adları ile avâriz-hane toplamları verilmektedir. 30 sayfa olan icmal avâriz defterinde Turgutlu kasabası ve köyleri, 6. ile 7. sayfalarda yer almaktadır.

Nüzül, sürsat, kürekçi vb. avâriz türü yükümlülüklerin yer aldığı sancak ve ona bağlı kazalar esasına göre avâriz-hane toplamlarını gösteren bir de “*tevziat defteri*”⁵⁷ tutulurdu⁵⁸. Manisa ve Turgutlu Kazaları Avâriz Defteri'nin, sadece nahiyeye ve kazalara göre ayrılmış avâriz-hane toplamları da Kâmil Kepeci Tasnifi arasında bulunmaktadır⁵⁹. Yine bu defterlerin ya-

⁵¹ Amacı, dönemi ve türü ne olursa olsun avâriz defterleri, çoğunlukla “Defter-i hânehâ-i avâriz...” şeklinde başlamakla birlikte çeşitlilik arz etmektedir. Mufassal defterler ve özellikle icmal tarzı avâriz defterlerinde şekil ve içerik farklılıkları bulunmaktadır. Çok sayıda avâriz defteri incelenerek çeşitleri ve tanzim süreci konusunda tasnif edici müstakil bir çalışma gerekli görünmektedir.

⁵² L. Güçer, *a.g.e.*, s. 73. Krş. Darling, *a.g.e.*, s. 25; O. Özel, aynı bölüm, s. 40; T. Gökçe, *a.g.m.*, 78-79. Bu icmal tarzı defterlerin pek çoğunun kapığında “*müfredât*” yazısını görmek mümkündür. Bir örnek: “Defter-i müfredât-ı hânehâ-i avâriz-ı kazâ-i mezkûrîn der-eyâlet-i Karaman” (BOA, *MAD*, nr. 2780).

⁵³ Örnek olmak üzere bk. H. 1070 tarihli Üsküp Avâriz Defteri, BOA, *MAD*, nr. 58; H. 1079 tarihli Karaman Avâriz Defteri, BOA, *MAD*, nr. 2780.

⁵⁴ Bu tür defterleri T. Gökçe, F. M. Emecen'in çalışmasından (“Mufassaldan İcmale”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVI, İstanbul 1996, s. 40-41) ilham alarak *mufassal-icmal avâriz defterleri* olarak sınıflandırırken, eyalet ve sancaklara göre kaza temelli avâriz-hane toplamlarının verildiği defterleri, *icmal avâriz defterleri* olarak kabul eder (*a.g.e.*, s. 78-82).

⁵⁵ BOA, *MAD*, nr. 2782.

⁵⁶ Aynı def., s. 27.

⁵⁷ İki örnek, “Defter-i tevzi'ât-ı hânehâ-i avâriz-ı elviye-i merkûmîn der vilâyet-i Rumeli ve Anadolu ve eyâlet-i sâire vâcib-i sene 1063” (BOA, *MAD*, nr. 2989). “Defter-i tevzi'ât-ı hânehâ-i avâriz-ı kazâ...vâcib-i sene 1097” (BOA, *MAD*, nr. 2805).

⁵⁸ Sıralanan yükümlülükleri birçok kez bir arada veren bu defterler, Rumeli ve Anadolu kürekçileri avâriz-hane defteri (BOA, *MAD*, nr. 1079)'nde olduğu gibi bazen sadece birini de içermektedirler.

⁵⁹ BOA, *KK*, nr. 2651. Turgutlu nahiyesi, vrk. 29a'dadır.

nında, Turgutlu ile ilgili iki önemli defter daha vardır: Bunlar, 1080/1669-1670 ve 1082/1671-1672 tarihli Turgutlu Valide Hassı Arazi Tahrir Defterleri'dir⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nde Şehir-Kasaba-Köy Ayrımı

Günümüzde buldukları bölgenin ticarî ve sosyal merkezini teşkil eden şehirler, kır yerleşmelerinin aksine, bölge için lüzumlu birçok fonksiyonların ve hizmetlerin yer aldığı⁶¹, küçük bir sahada büyük nüfus kitlelerinin birlikte yaşadığı⁶², tek üretim biçimi tarım olmayan ve hukukî statüsü bulunan yerleşmelerdir⁶³.

Osmanlılarda ise hangi yerleşim biriminin şehir, kasaba ve köy olduğunu tayin etmek ve bu yerleşmeler arasındaki ayrımı tereddüde yer bırakmayacak bir şekilde yapabilmek oldukça güçtür⁶⁴. Tahrir defterlerinde, şehir-kasaba kelimeleri sıkça birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır⁶⁵. Genel olarak belirli bir yerleşim merkezini anlatan ve o yönetim biriminin merkezi durumunda olan yerler, şehir, kasaba ya da nefis olarak adlandırılmıştır⁶⁶.

Tahrirde görevli ilyazıcılar ve merkez kalem erbabı şehir ile köy ayrımını belirgin bir şekilde yaparken⁶⁷, şehir ile kasaba ayrımına ya hiç

⁶⁰ BOA, A. DFE, nr. 134, s. 136.

⁶¹ Erol Tümertekin, *Beşeri ve İktisadi Coğrafyaya Giriş*, İstanbul 1962, s. 96.

⁶² Süha Güney, *Şehir Coğrafyası*, İstanbul 1984, s. 1.

⁶³ Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1968, VII, s. 57.

⁶⁴ Bu sorunun tespiti ve bazı öneriler için bk. Suraiya Farouqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul 1993, s. 12-14.

⁶⁵ Ş. Çelik, *aynı tez*, s. 72.

⁶⁶ Kendi, bir şeyin ta kendisi anlamına gelen "nefis" kelimesi (Hüseyin K. Kadri, *Büyük Türk Lügati*, İstanbul 1945, s. 532-534), şehir/kasaba karşılığı olarak kabul edildiği (Tayyib Gökbilgin, "XVI. yy. Başlarında Trabzon Livâsı ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Bellekten*, XXVI/102 (Ankara 1962), s. 295; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1969, s. 56) gibi başka anlamlara da gelebileceğine dikkat çekilmiş (N. Göyünç, *a.g.e.*, s. 56); bununla beraber şehir-kasaba yerleşimlerinin tespitinde nefis'in yanında başka belirleyiciler üzerinde de durulmuştur (Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyılda Hamit Sancağı*, İzmir 1988, s. 42-45; F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 47).

⁶⁷ Tahrir ve Mühimme defterleri başta olmak üzere birçok arşiv kaydında, resm-i çift ve tevâbi'i vergilerin tarh edilmediği yerleşim birimleri şehir olarak vasıflandırılmış ve raiyyet rüsumu bir ölçü olarak alınmıştır (Ş. Çelik, *aynı tez*, s. 73). Bu konuda en

girmemişler ya da ayırım yaptıklarında belirli bir ölçü kullanmamışlardır. Bununla birlikte *kasaba*, köyden büyük ve dolayısıyla daha fazla nüfusa sahip olan⁶⁸ bir anlamda köy ile şehir arasında ve şehre daha yakın bir iskân merkezi olarak tarif edilebilir⁶⁹. Yine de kasabada ziraat ve hayvancılık, köy yerleşmeleri kadar olmasa da etkindir⁷⁰.

Turgutlu Kazasında İskân Mahalleri

1659 yılında Turgutlu kazası, idarî olarak 8 mahalleli⁷¹ bir kasaba ile 16 adet köyden meydana gelmekte olup nüfusun büyük çoğunluğu (yaklaşık dörtte üçü) kaza merkezi olan Turgutlu kasabasında toplanmıştır. Mevcut 16 köyün hane toplamı 323 iken, kasabadaki büyükçe iki mahal-
lenin nüfusu bu rakamın çok üzerindedir.

Turgutlu Kasabası

— Turgutlu'nun Köy Statüsünden Kasabaya Geçiş

XVI. yüzyılda Yeni nahiyesinin merkezi olan Turgutlu, tahrir defterlerinde “*karye*” (köy) olarak kayıtlıdır. Başta nüfus olmak üzere birçok alanda büyüme göstermesine rağmen Turgutlu'nun, XVII. yüzyıl başlarına kadar statüsünde bir değişiklik olmadığı anlaşılıyor⁷². Hatta, evâil-i

bariz örnek Silifke'ye aittir. Kıbrıs adasının fethi öncesinde nefsi-i Silifke, tımar şeklinde tasarruf olunup halk resm-i çift vergisi öderken, İçel sancağı muharririne hitaben yazılan mühimme hükmünde (BOA, MD, nr. 40, s.89, h. 203, 9 Şaban 987/1 Ekim 1579), Silifke'nin Kıbrıs adasının fethiyle yol uğrağı olmasından bahsedilip, Silifke halkının üzerine raiyyet rüsumu yazılmayıp “*şehir*” namına kaydolunması emredilmiştir.

⁶⁸ Kasabaların nüfus yoğunluklarına ait görüşler için bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, derl. Salih Özbaran, İzmir 1984, s. 4; S. Farouqhi, *a.g.e.*, s. 12-13.

⁶⁹ Osmanlılar'da kasaba yerleşmelerinin bazı özellikleri için bk. Tuncer Baykara, “Kasaba: Selçuklu Çağından Günümüze Bir İskân Yeri Kavramı”, *Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler)*, haz. Namık Açıkgöz, Turgutlu 1995, s. 55-61.

⁷⁰ Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV Yüzyıllar)*, Ankara 2000, s. 89.

⁷¹ Şehir ve kasabalar, mahalle olarak adlandırılan iskân birimlerinden oluşmaktaydı. Mahalleler hakkında genel bilgi için bk. Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallelerin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1984, IV, 69-78.

⁷² F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 211.

Zilkade 1042/10-19 Mayıs 1633 tarihli Manisa kazasına ait bir şerhiye sicili kaydında, Turgutlu köy olarak gösterilip halkının büyük bir kısmının ortakçı olduğu, yani çiftçilikle uğraştığı belirtilmiştir⁷³.

Ancak bu tarihten sonra Turgutlu'nun, özellikle valide hassı olmasının da etkisiyle gelişmesini arttırarak sürdürdüğü ve kasaba-şehir olarak statüsünün değiştiği görülür. Öyle ki, 1671 yılında Turgutlu'yu gezen Evliya Çelebi⁷⁴, burayı “*şehr-i cedid*” olarak vasıflandırıp büyümesini de valide sultanların hassı oluşuna bağlar⁷⁵. Yine E. Çelebi'nin yeni binalara vurgu yapıp yerleşme merkezinin son hâlini övmesi⁷⁶, Turgutlu'nun geçirdiği bu farklılaşmaya bir atıftır. Esasen Evliya Çelebi, bu değişimi ifadelemeye de taşımıştır⁷⁷. Öte yandan avâız defterinden hareketle en az 26 esnaf kolunun Turgutlu'daki faaliyetlerinin tespit edilmiş⁷⁸ olması bunun başka bir göstergesidir.

Elimizdeki Manisa ve Turgutlu Kazaları Avâız Defteri'nde, Manisa kaza merkezi “*nefs*”, “*medîne*” ve “*şehir*” olarak kaydedilirken⁷⁹, Turgutlu

⁷³ “Mevlânâ Manisa kadısı ...vâsil olıcak malûm ola ki taht-ı kazânızda vâki' Turgutlu nâm karye re'âyaları südde-i sa'âdetime gelüp bunlar kadîmden bu ana değin ortakçı re'âyalarından olup ...” (M. Çağatay Uluçay, *XVII inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul 1942, s. 145).

⁷⁴ 21 Mayıs 1671 tarihinde İstanbul'dan yola çıkan Evliya Çelebi, Bursa, Kütahya, Uşak güzergâhını takiple Saruhan sancağı topraklarına girmiş ve Demirci-Alaşehir-Gördes-Akhisar ve Marmara üzerinden Turgutlu'ya geçmiştir (Feridun M. Emecen, “Evliya Çelebi'nin Manisa'ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4 (İstanbul 1989), s. 216). Evliya Çelebi'nin Turgutlu ile ilgili verdiği bilgilerin bir değerlendirmesi için bk. Mehmet Şeker, “Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Turgutlu ve Sosyal Hayatı”, *Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler)*, Turgutlu 1995, s. 60-70.

⁷⁵ “Evsâf-ı şehr-i azîm Durkutlu... ve şehri bir düz sahrâ-yı azîmin tâ vasatında nehr-i Gedüs'e karîb bir şehr-i cedîddir. Mâ-tekaddem böyle ma'mûr [u] âbâdan değil imiş. Vâlidelere hâss olup cemî'i tekâlif-i şâkadan mu'âf u müsellemler olmağile gayet ma'mûr nev-binâ şehr-i zîbâ olmuştur. Ve başka bir ruhâniyetli müzeyyen şehr-i ra'nâ olmuştur. Ve adâlet olup avâm-ı nas çiğneği yer olmamağile gündün güne imâretler binâ olmadadır.” (Evliya Çelebi, *Seyahatname*, yay. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul 2005, IX, 39).

⁷⁶ Göst. yer.

⁷⁷ “... ammâ bezzâzistanı ve kurşumlu binaları yokdur, zîrâ karîbü'l-ahd ma'mûr olmuştur” (Göst. yer).

⁷⁸ Tablo 4 ve değerlendirmesine bakınız.

⁷⁹ BOA, KK, nr. 2631, s. 3-4, 35-36.

kaza merkezi *kasaba* olarak verilmiştir⁸⁰. Evliya Çelebi'nin şehir olarak vasıflandırması⁸¹ dikkate alınmaz ise defter tarihi olan 1659'dan sonraki arşiv kayıtlarında Turgutlu kaza merkezi, nadiren *nefs*⁸², çoğunlukla *kasaba* olarak gösterilmiştir⁸³. Turgutlu, muhtemelen incelediğimiz dönemden kısa bir süre önce, XVII. yüzyıl ortalarında köy yerine kasaba olarak anılmaya başlanmıştır.

Kasaba Olarak Turgutlunun Nüfus Yapısı

Manisa ve Turgutlu Kazaları Avâriz Defteri, ayrıntılı bir şekilde incelenip Turgutlu kasabasına ait bilgiler aşağıdaki tablolara yansıtıldı.

TABLO 1. Turgutlu Kasabasının 1659 Yılındaki Hane Toplamları

<i>Mahalle Adı</i> (<i>Bugünkü Adı</i>)	<i>Hane</i>			<i>Mahalle</i> <i>Toplamı</i> (<i>Hane</i>)*	<i>Kasaba</i> <i>Toplamına</i> <i>Oranı (%)</i>
	<i>Hariç ez-</i> <i>defter</i>	<i>Avâriz-</i> <i>hane</i>	<i>Ortakçı</i>		
Cami-i atik	110	18.5	52	162	13.78
Cami-i cedid (İstiklâl)	141	23.5	23	164	13.98
Çömlekçi	162	27	57	219	18.63
Menteşbaba (Bozkurt)	98	16.5	53	151	12.85
Orta	34	6	39	73	06.21
Sinancık	32	5.5	14	46	03.91
Yenice	180	30	-	180	15.31
Zeytuncük (Altay)	174	29	6	180	15.31
TOPLAM	931	156	244	1175	100

* *Hariç ez-defter ve Ortakçı haneleri.*

⁸⁰ BOA, *KK*, nr. 2631, s. 35-36, 42, 46; Aynı tarihli icmal avâriz defterlerinde de kasaba olarak kayıtlıdır (BOA, *KK*, nr. 2651, vrk. 29a; BOA, *MAD*, nr. 2782, s. 7).

⁸¹ *Seyahatname*, X, 39.

⁸² BOA, *MAD*, nr. 7591, s. 87.

⁸³ Birkaçı için bk. BOA, A. DFE, nr. 134, 136 ; BOA, D.HSK, nr. 25658, s. 10; BOA, *KK*, nr. 2469, s. 48, 29 Zilkade 1079/30 Nisan 1669; BOA, *KK*, nr. 2653, s. 67; BOA, *KK*, nr. 2753, s. 131; BOA, *MAD*, nr. 21780, s. 327; BOA, *MAD*, nr. 6583, s. 63; BOA, *MAD*, nr. 2446, s. 37; BOA, *MAD*, nr. 2805, s. 74; M. Ç. Uluçay, *a.g.e.*, s. 165.

TABLO 2. Turgutlu Kasabasının 1575 ve 1659 Yıllarındaki Hane Topamları ve Artış Oranları

<i>Mahalle Adı</i> (1575'deki Adı)	H a n e		<i>Mahalle</i> <i>Toplamı</i> (Hane)	<i>1575'deki</i> <i>Nüfusu*</i> (Hane)	<i>Artış Oranı</i> (%)
	<i>Hariç</i> <i>ez-defter</i>	<i>Ortakçı</i>			
Cami-i atik (Cami)	110	52	162	128	26.56
Cami-i cedid (Yenimescid)	141	23	164	39	320.51
Çömlekçi	162	57	219	-	-
Menteşbaba (Veled-i Menteş)	98	53	151	26	480.76
Orta	34	39	73	66	10.60
Sinancık (Sinan)	32	14	46	25	84
Yenice	180	-	180	-	-
Zeytuncük	174	6	180	-	-
TOPLAM	931	244	1175	284	413.73

* 1575'teki nüfus, F. M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 212-213'ten alınmış olup mahallelerdeki mücerredler ile 75 hane, 28 mücerred mukataa ve 1 hane, 2 mücerred ellici yöriüğü bu rakamlara dâhil edilmemiştir.

Ortakçı ve Hariç ez-Defter Statüsündeki Nüfus

1659 yılında Turgutlu kasabası, 8 mahalleden meydana gelip bu mahallelerdeki nüfus, avâriz defterine *ortakçı* ve *hariç ez-defter* olmak üzere iki grupta kaydedilmiştir.

Toprak işçiliğinin özel ve sıra dışı bir uygulaması olan *ortakçılık*, tohumu ve hayvanını toprak sahibinden alan ve yetiştirdiği ürünü onunla paylaşmak durumunda kalan çiftçilerin oluşturduğu bir organizasyon şeklidir. Anadolu'da yoğun olarak Karaman, İçel, Teke, Hamid, Aydın, Saruhan, Kütahya, Bolu ve Hüdavendigâr sancaklarında rastlanan ortakçılar, işledikleri toprağın hukukî statüsüne göre birbirinden ayrılırlar⁸⁴.

XVI. yüzyılda Turgutlu köyü ortakçı statüsünde olup Kasımlu, Kör ve Yaya köyleri ile birlikte padişah hasları içinde bir ünite oluşturmak-taydı. Bu dönemde Turgutlu'daki ortakçılar, tohumu kendileri ettikleri

⁸⁴ İrene Beldiceanu-Steinherr, "XV. ve XVI. Asırlarda Anadolu'da Ortakçılar", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)'nde Sunulan Bildiriler*, Ankara 1981, II, 1321.

için ürünün 1/3'ünü tohum için ayırmakta, geriye kalan iki hissenin birini hassa verip son hisseyi de kendilerine almaktaydılar⁸⁵. Ortakçılar, avâriz vergisinden muaf olup⁸⁶ incelediğimiz Turgutlu'ya ait avâriz defterinde de ortakçı başlığı altında verilen mahalle sakinleri için avâriz hesaplamasının yapılmadığı görülür.

Turgutlu kasabasındaki ortakçılar, Ö. L. Barkan'ın araştırması⁸⁷ ile tanınan kul (esir) asıllı ortakçılar olmayıp yörük menşeli oldukları bilinmektedir⁸⁸. Nitekim 1659 tarihli Turgutlu ile ilgili söz konusu avâriz defterinde, şahıs isimlerinin ayrıntılı incelemesi sonucunda, kul menşeli olduklarını çağrıştıracak bir kayda rastlanmamıştır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi Turgutlu kasabası nüfusunun sadece beşte biri (% 20.8) ortakçı statüsündedir. En fazla Cami-i atik, Çömlekçi ve Menteşbaba mahallelerinde yer alıp bu mahallelerde 50 civarında hane bulunmaktadır. Bunun yanında Yenice mahallesinde hiç ortakçı kayıtlı değil iken, Zeytuncük mahallesinde 6 ortakçı yer alır. 14 haneyle en az Sinancık mahallesinde ortakçı statüsünde nüfus yaşamaktadır.

1575 yılından 1659 yılına kadar uzun bir zaman dilimi geçmesine rağmen ortakçı sayısında bir artış olmadığı gibi % 15 civarında bir düşüş yaşanmıştır. Ortakçı nüfusunda azalmanın görülmesi, Osmanlı idaresinin ortakçı sistemini artık verimli saymamasının bir sonucudur⁸⁹.

İkinci grup nüfus *hariç ez-defterler*⁹⁰. Bilindiği gibi hariç ez-defter, yeni arazi tahriri yapılırken bir önceki tahrirden fazla çıkan arazi ve nüfus

⁸⁵ F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 212, 238.

⁸⁶ Bu makalenin tahrir defterlerinden avâriz defterlerine geçiş kısmına bakınız.

⁸⁷ "XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 585, 663.

⁸⁸ Esirlerden ziyade hür yörük teşekküllerinden oluştuğu ile ilgili olarak bk. F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 238.

⁸⁹ Osmanlı idaresinin, Anadolu topraklarında ortakçı sistemini verimli bulmayışı ve sistemin çöküşü için bk. İ. Beldiceanu-Steinherr, aynı bildiri, s. 1325-1326.

⁹⁰ Hariç ez-defter hakkında genel bilgi ve vergilendirilmeleri için bk. Oktay Özel, "XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda 'Hariç Raiyyet'", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 43 (İstanbul 1986), s. 159-171. Ayrıca bk. Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (Ankara 1959), s. 592-593, 601.

için kullanılan bir tabir olup⁹¹ aynı anda hem araziye hem de nüfusu içermesi gerekmezdi. Bazen nüfus, hariç ez-defter olup arazi eski tahrirde kayıtlı timar ya da has toprağı olabilirdi⁹² ki, bu tür nüfusun veyahut da aksi durum gerçekleştiğinde arazinin vergilendirilmesi ve vergi toplayıcıları farklı olurdu⁹³.

1659 yılında, Turgutlu kasabası mahallelerinde ortakçı olarak belirlenmiş olan nüfus yanında hariç ez-defter olarak kayıtlı nüfus bulunmaktadır. 1575 tahririnde yer almayan bu nüfus, ileride ayrıntıları verileceği gibi göç yoluyla kaza dışından gelmiş reaya ile kaza dâhilinde topraksız reaya ve başlangıçta yarı yerleşik bir özellik gösteren ve daha sonraları toprağı yerleşen yörük teşekküllerinden oluşmuştur.

Tablo 1’de görüldüğü gibi Turgutlu kasabasının 1659 yılındaki 1175 haneden 931 hanesi, başka bir ifade ile kasaba nüfusunun % 79,2’si hariç ez-defter olarak kayıtlı ve avâriz vergisiyle mükellef nüfustur. Hariç ez-defterlerin bu derece çok olmaları, iki tahrir arasındaki sürenin uzun olmasından ve Turgutlu’nun gelişip göç almasından kaynaklanmaktadır.

Ortakçıların yaklaşık 4 katı fazla olan hariç ez-defter grubu, bütün mahallelere dağılmış durumda olup Yenice dışında tüm mahallelerde ortakçılar ile birlikte yaşarlar. Bu nüfusun, yoğun olarak son kurulan mahallelerde bulunduğu görülür. Öyle ki, 1575 yılında mevcut olmayan ve daha sonra kurulan 3 mahalledeki (Çömlekçi, Yenice, Zeytuncük) toplamaları (516), kasabadaki tüm hariç ez-defterlerin yarısından fazladır.

Göçler ve Yeni Mahallelerin Kuruluşu

Tablo 1 ve 2’de görüldüğü gibi Turgutlu’nun 1575 yılında mahalle sayısı 5 iken 1659’da bu sayı 8 olmuştur. Kasaba’ya yeni katılan mahalle-

⁹¹ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul 1986, s. 139. Esasen tahrirlerin bir amacı da defter dışında kalmış bu nüfusun dolayısıyla vergi gelirlerinin kayıt altına alınmasıdır: “Tahrir-i vilâyetten murâd hâric ez-defter olanlar dahil olmaktadır” (*Kanunnâme*, TTK. Kütüphanesi, yazmalar nr. 4’ten naklen Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987, s. XVIII).

⁹² Örnek olmak üzere bk. “Kazâ-i Çan der livâ-i Biga...zıkr olunan yedi nefer re’âyâ hâric ez-defter olup gelüp karye-i mezbûrede (Paşa köyü) tavattun eyleyüp emlâk ve arâzi zabt eylediklerin Mevlânâ-yı mûmâ-ileyh bildirüp ...” (BOA, *MAD*, nr. 9837, s. 77, 23 Receb 1066/17 Mayıs 1656).

⁹³ BOA, *MAD*, nr. 9848, s. 81, 20 Ramazan 1077/26 Şubat 1667.

ler, Çömlekçi, Yenice ve Zeytuncük'dür. Bir yerleşim biriminde, belirli bir süreç içinde kendine ait nüfustaki artışa paralel yeni mahallelerin kurulması kaçınılmazdır. Ancak Turgutlu'da, tabii nüfus artışı kadar göç yoluyla gelen nüfus da mahallelerin kurulmasında etkili olmuştur.

Nitekim, mahalle sakinlerinin isimleri önünde yer alan Adalardan, Midillili, Dereköylü, Bostancılı, Germiyanlı, Alaşehirli, Aydınli gibi sıfatlar mahalle oluşumu hakkında bize ipuçları vermektedir. Örneğin 1659 yılında Çömlekçi mahallesinde bu şekilde kayıtlı 59 hane bulunmaktadır⁹⁴ ki bu rakam, mahalle toplam hanesinin üçte birine karşılık gelir. Çoğunlukla Turgutlu kasabasına yakın köy ve kaza merkezlerinden geldikleri⁹⁵ anlaşılan bu hanelerin geldikleri yerler ve hane toplamları şu şekildedir: Dereköy (17 hane), Bostancı (7 hane), Midilli (6 hane), Ulkamlı (6 hane), Körköy (4 hane), Adalar (3 hane), Alaşehir (3 hane), Germiyan (3 hane), Bazarköy (3 hane), Armudlu (2 hane), Karamaniler (2 hane), Aydın (1 hane), Karaoğlan (1 hane), Urla (1 hane).

Yeni mahallelerin yanı sıra az sayıda olmakla birlikte eski mahalleler de göç almıştır. Örneğin Cami-i cedid mahallesinde 8 hane, Cami-i atik mahallesinde 5 hane, Menteşbaba mahallesinde de 2 hane reisi, bu şekilde daha önce yaşadıkları yerleşim birimlerinin adlarıyla birlikte yazılmıştır.

İsminin önüne, geldiği yerin adının yazılması ve bazen baba adı yazılmadan Aydınli falanca olarak belirtilmesi, 74 hanelik bu grubun yakın bir tarihte geldikleri ve henüz babalarının isimleriyle tanınmadığı ve geliş yerine göre anıldıkları izlenimi vermektedir. Büyük bir ihtimalle de bir kuşak sonra bu kişiler Turgutlulu olacaklar ve geldikleri yer unutulup diğerleri gibi baba ya da meslek adları ile anılır olacaklardır.

Şahıs adlarından esinlenerek Turgutlu kasabasına yapılan göçlerle ilgili ortaya konulan bu görüşleri, arşiv belgeleri de teyit etmektedir. Nitekim Manisa mollasına ve Nif kadısına hitaben yazılan ve 1659 yıllarındaki Turgutlu kasabası tahririnden 4 yıl sonraya ait bir maliye kaydında, iskân süreci ayrıntısıyla ortaya konulmaktadır. Bu hükme göre, Nif kazasına tâbi Dere isimli köyde 13 avâriz-hanesi bulunur iken, köy halkı genel ola-

⁹⁴ BOA, KK, nr. 2631, s. 47-49.

⁹⁵ Bu yerlerden Ulgamlı, Dereköy, Körköy, Bostancı, Karamaniler ve Karaoğlan köyleri, Turgutlu çevresindeki yerleşim merkezleridir (F. M. Emecen, *a.g.e.*, indeks).

rak Turgutlu kasabasına göç edip burada yeni bir mahalle kurmuş ve son tahrirde Turgutlu'ya yazılmış olanların avâriz-hane açısından da köyle-riyle bir bağları kalmamıştır⁹⁶.

Bu konuda diğer bir belge Manisa, Alaşehir, Turgutlu, İnegöl ve Gököyük kadılarına yazılan 16 Şaban 1074/14 Mart 1664 tarihli bir hükümdür. Bu belgede, Gököyük kazası köylerinden 20 avâriz-hanesinin Turgutlu kasabasına göç ettiği, göç edenlerden 10 seneyi geçmiş olanların Turgutlu'da kalabilecekleri anlaşılmaktadır⁹⁷. Bu arşiv kayıtları, XVII. yüzyıl ortalarında Turgutlu kasabasının yoğun ve toplu bir şekilde göç aldığını ortaya koymaktadır.

Turgutlu kasabasının göç almasında valide sultan hassı oluşu⁹⁸, pazar kurulması ve İzmir'in iç bölgelerdeki şehirler ile olan ulaşım yollarının buradan geçmesi etkili olmuştur⁹⁹. Bunun yanında göç veren yerlerin içinde buldukları sorunlar da nüfusun hareketlenip yeni iskân sahaları aramasına ve bunların bir kısmının da Turgutlu'ya gelmesine neden ol-

⁹⁶ "... kazâ-i mezbûre tâbi' Dere nâm karyenin on üç hânesi olup ... umûmen Turgudlu nâm kasabaya varup tavattun idüp Dere nâm karye harâb ve alâkaları kalmayup fermân olunan avâriz ve nüzullerin taleb eylediğimizde bizi İsmail Paşa Turgutlu ahâlisi ile mâ'an tahrîr eyledi deyüp virmeyüp ... imdi Vezîr İsmail Paşa tahrîr eylediği Turgud[lu] kasabasının avâriz defterinde mahalle-i cedîd olunup mücerred haneye kayd olduk dimeğle ..." (BOA, *MAD*, nr. 21780, s. 327, 4 Şaban sene 1073/14 Mart 1663).

⁹⁷ "... Gököyük kadısı Mevlânâ İbrahim zîde fazlehu mahrûsa-i Edirne'de dersa'âdetime arz gönderüp Gököyük kazâsına tâbi kurâ ahâlisi bi'l-cümle meclis-i şer'î şerîfe gelüp kazâ-i mezbûrun mevkûfât defteri mücebince yüz yirmi yedi buçuk avâriz-hânesi olup ... lâkin birkaç seneden berü ekserimiz perâkende ve perişân olup ... yirmi hâne re'âyâsı Saruhan sancağında Turgutlu kasabasına ... gidüp ... perâkende olan re'âyamız mübâşir ile girü yerlerine iskân itdürülmesin bâbında emr-i şerîf virilmesin ricâsına ... Buyurdum ki, ...tahrîr-i cedîdden sonra kazâ-i mezbûrdan perâkende ve perişân olan re'âyâ her kanda bulunur ise hâlâ sâkin oldukları yerde sâkin olaldan on sene mürûr itmeyüp ve müceddeden avâriz hânesine kayd ve tahrîr olmayanları ma'rîfet-i şer'le mübâşir-i merkuma kaldırdup kayd ve tahrîr oldukları karyelerine nakl ve iskân itdirüp ... ve hâlâ sâkin oldukları yerlerde on sene mürûr idüp ve müceddeden avâriz-hânesine kayd ve tahrîr olanlara müdâhâle olunmağla hilâf-ı şer' ve zulm ü ta'addiden be-gayet ihtirâz eylesesin..." (BOA, *MAD*, nr. 6583, s. 63).

⁹⁸ 1531 yılında padişah, 1575 yılında ise şehzade haslarına dâhil olan Turgutlu, III. Mehmed devrinden itibaren valide sultanların hassına tahsis edilmiştir (F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 278).

⁹⁹ F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 213.

muştur. Örneğin, 140 avâriz-hanesinden 20'sinin Turgutlu'ya göç ettiğini bildiğimiz¹⁰⁰ Kütahya sancağına tâbi Gököyük kazasında, eşkıya baskınları ve veba salgını kaza halkının yerlerini terk etmesine ve yeni yerleşim alanları aramasına yol açmıştır¹⁰¹.

Mahallelerin Genel Özellikleri

Turgutlu kasabasının mahalle adlarına bakıldığında 1575'ten önce kurulanların cami, mescit ve zaviye gibi dinî yapı isimleri oldukları görülür. 1575 yılından sonra kurulan mahalle adları ise ilk mahallelerden farklı olarak ekonomik durumu yansıtmaktadır.

Turgutlu'nun mahalle adlarında, 1575 yılından 1659 yılına 1'i (Orta mahalle) dışında bazı küçük değişiklikler görülür. Yenimescid mahallesi ismi, adını mahalleye veren mescitte muhtemelen Bayram ve Cuma namazlarının kılınmaya başlanması, başka bir ifade ile cami hükmünde¹⁰² olması dolayısıyla Cami-i cedid'e dönüşürken; Cami mahallesi ismi, adını mahalleye veren caminin durumu (ilk olması) nedeniyle Cami-i atik olmuştur. Veled-i Menteş mahallesinin adı, *veled* kelimesi zaman içinde düşüp *baba* soneki alarak Menteşbaba olarak değişmiştir. Mahallede Menteşbaba Zaviyesinin olduğu¹⁰³ dikkate alınırsa *baba* soneki buradan gelmiş olmalıdır. Sinan mahallesinin adı ise nüfus azalmasının yani küçülmesinin etkisiyle “-cık” eki alarak Sinancık olmuştur. Nitekim Sinancık, 1659 yılında en az nüfusa sahip mahalle konumundadır.

1659 yılında mevcut mahallelerin günümüzdeki yerinin tespiti zor görünmektedir. Kasaba, Yunan işgali sırasında ve özellikle işgalin sonunda 5 Eylül 1922'de başlayıp 6 Eylül akşamına kadar süren yangında tahrip olmuş, Turgutlu âdeti bir kül yığına, Halide Edib'in ifadesiyle

¹⁰⁰ “... birkaç seneden berü ekserimiz perâkende ve perişân olup altı hâne re'âyâ Alaşehr'in kurâsına ve yirmi hâne re'âyâsı Saruhan sancağında Turgutlu kasabasına ve on beş hâne re'âyâsı Çahaşanba-i Lazkiyye ve yirmi hâne re'âyâsı Yörükân-ı perâkende re'âyâsına ve iki hâne re'âyâsı İnegöl kazâsına gidüp...” (BOA, MAD, nr. 6583, s. 63, 16 Şaban sene 1074/14 Mart 1664).

¹⁰¹ “Gököyük kadısına hüküm ki, ... kazâ-i mezbûrun yüz yirmi dört avâriz-hânesi olup lâkin memerr-i nâs olduğundan gayrı eşkıyâ ve tâ'ün istilâsından ekser re'âyâsı celâ-yı vatan idüp ...” (BOA, MAD, nr. 8480, s. 26, 28 Receb 1080/22 Aralık 1669).

¹⁰² Söz konusu ayırım için bk. Ş. Çelik, aynı tez, s. 210-211, 227.

¹⁰³ F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 211.

“bir yanmış ceset” haline gelmiştir¹⁰⁴. Bununla birlikte, tablo 1’de görüldüğü gibi bazı mahallelerin bugünkü yerlerini ve adlarını kesin olmamakla birlikte tespit edip¹⁰⁵, bunları mahalle adının hemen altında parantez içinde verdik. Ancak mahallelerin yer tayini bu kadarla bırakılmayıp, bazı tahminlerde de bulunuldu.

Osmanlı imaretlerinde ya da şehir/kasaba yerleşmelerinde geleneksel olarak *ulu camilerin* merkezî konumda oldukları dikkate alındığında¹⁰⁶, Turgutlu kasabasında en eski camiye sahip Cami-i atik (Cami) mahallesi-nin çekirdek olmak üzere Sinancık (Sinan) ile Orta mahalleleri bunun etrafında kurulmuş olmalıdır. Orta isimli mahallenin, kasabanın ortasından ziyade iki mahalle arasında kalmasına izafeten *orta* diye anılmış olması muhtemeldir. Cami-i atik mahallesinin ilk mahalle olduğu dikkate alınırca, Orta mahallenin bir sonraki mahalle ile Cami-i atik arasında ve Cami-i atik mahallesine yakın kurulduğu varsayılabilir.

Bir şehir ya da kasabanın fizikî yapısı düşünülürken göç yoluyla oluşan toplu katılımların şehir/kasabanın etrafına iskânı kaçınılmazdır. Nitekim dikkat edilirse Turgutlu’nun ilk mahallelerinden olan Cami-i atik, Orta ve Sinancık’ta nüfus artışı çok sınırlı kalmıştır.

Bunun yanı sıra kasabada sonradan kurulan ve en büyük mahalle olan Çömlekçi mahallesinde, adından hareketle tuğla ve çömlek imalatlarının yapıldığı, bu iş yoğunluğu sebebiyle mahallenin kasabanın dışına doğru kurulduğu düşünülebilir. Yine, son kurulan mahallelerden Yenice mahallesinin adına ve nüfus yapısına bakılırsa, Çömlekçi ile birlikte kasabanın dış mahallelerinden olması muhtemeldir.

Turgutlu’nun üzerinde durulmayan diğer ve son mahallesi Zeytuncük’tür. İsmine izafeten zeytin üretimi ile ilgili olduğu varsayılabilir. Ancak, 16. yüzyıl Turgutlu ziraî üretimi içinde zeytine rastlanmaz¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Mehmet Emin Dinç, “Milli Mücadele Döneminde Turgutlu”, *Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler)*, Turgutlu 1995, s. 80-81.

¹⁰⁵ Bu tespit sırasındaki yardımlarından dolayı Turgutlu eski belediye başkanlarından Sayın Tüzel Gökyayla’ya burada bir kez daha teşekkür ederim.

¹⁰⁶ Osmanlı kasabalarında pazar yeri veya onun yanında kurulmuş ulu caminin kasaba merkezini teşkil ettiğiyle ilgili olarak bk. Cengiz Orhonlu, “Şehir Mimarları”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1981, II, 3. Ayrıca bk. Mustafa Demir, “Anadolu’da Osmanlı Dönemi Şehirleşmesi”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 16 (İstanbul 2003), s. 66-67, 71.

¹⁰⁷ F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 211-212.

Dışarıdan, özellikle Aydın ve çevresinden gelenlerin sınırlı sayıda diktiği zeytin ağaçlarından dolayı Zeytuncük olarak adlandırılmış olmalıdır. Zeytünlük yerine, “-cük” soneki ile Zeytuncük olarak anılması da zeytin üretimi azlığının bir göstergesi olmalıdır.

İleride, Turgutlu mahalleleri üzerine yapılacak araştırmalar, mahallelerin yeri ile ilgili ihtimaller olarak bizim ortaya koyduğumuz görüşlerin doğruluğunu sınımış olacaktır.

Mahalle Nüfuslarının Değerlendirilmesi

Tablo 1’de görüldüğü gibi Turgutlu kasabasının 1659 yılındaki nüfusu 1175 hane olup tamamı Müslüman’dır. 1575 yılında nüfusun hane olarak 284 olduğu düşünülürse, artışın 84 yılda 4 katını geçtiği söylenebilir. 1575 yılında köy civarında yarı yerleşik bir özellik gösteren 75 hane mukataa ve 1 hane ellici yürüğü dikkate alındığında bu artış oranı biraz düşmekle birlikte yine de 2,5 katı civarında bir nüfus artışına karşılık gelir ki oldukça yüksektir. Nitekim hemen yanı başındaki Manisa şehrinde 1575 yılında 42 mahallenin mükellef ve muaf olmak üzere hane toplamı 1407 iken¹⁰⁸ bu rakam 1659 yılında 3963 olmuştur. Bu yaklaşık 2 misli (% 181) bir artış demektir.

Turgutlu kasabasında mevcut haneler, hane¹⁰⁹ karşılığı olarak genel kabul gören 5 rakamı¹¹⁰ ile çarpıldığında 5875 kişilik bir nüfus yoğunluğu demektir. Ortakçılarının yanı sıra avâriz vergisinden muaf olan ve elimizdeki defterde yazılmadıkları gözlemlenen vakıf görevlileri ve yöneticiler gibi bazı askerî zümreler ile hizmetkârlar, hane sahibinin kardeşleri ve kardeş çocukları ile mücerredler¹¹¹ bu toplama dâhil olmadığı için 5875 kişiyi, kasabanın gerçek nüfusunun en alt seviyesi ya da yaklaşık bir ra-

¹⁰⁸ a.g.e., s. 48-50.

¹⁰⁹ Hane, genel olarak ev demektir. Manisa mahallelerinde ev karşılığında “menzil” kelimesi kullanılmıştır. “Hane”nin Osmanlı vergi ıstılahındaki anlamı ise “bir evde oturan evli çift”tir (M. A. Ünal, “Harput Kazâsı”, s. 10). Ayrıntı için bk. Nejat Göyünç, “Hâne Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, Sayı 32 (İstanbul 1979), s. 331-348.

¹¹⁰ Ş. Çelik, aynı tez, s. 78-79.

¹¹¹ Defterdeki kayıtlar üzerinde tarafımızdan yapılan ayrıntılı inceleme sonucunda; hizmetkâr toplamı 6, hane reisinin biraderi 47, birader çocukları 3 ve mücerred toplamı 126 kişi olarak tespit edilmiştir.

kam olarak almak gerekir. Manisa'dan sonra yöredeki en yoğun iskân birimi olduğu anlaşılan Turgutlu kasabası, aynı dönem diğer Osmanlı şehir ve kasabaları¹¹² dikkate alındığında orta büyüklükte bir yerleşme yeri olarak tarif edilebilir.

Tahrir ve avâız defterlerinden hareketle nüfus tahminlerinde bulunmak¹¹³, günümüze yönelik bir karşılaştırma için bir gereklilik olarak gözüktense de, “-ortaya çıkacak rakamın ne kadar gerçeği yansıttığı” sorusuna cevap arandığında tahminde bulunmanın kolay, ancak risklerin de o derece yüksek olduğu anlaşılır. Mufassal defterler, sahip oldukları ayrıntılı bilgileriyle icmallere göre elimizi biraz daha kuvvetlendirse de kâtiplerin yazım tarzları, bölgesel yerleşim farklılıkları ve mesken tipleri nedeniyle çözülmesi gereken çok sorunu da bünyelerinde barındırırlar. Nitekim Turgutlu mahallelerinde çok sayıda hane reisinin oğulları, biraderleri, yeğenleri, damat ve hizmetkârları ile birlikte ve birden çok haneye sahip olarak yazıldıkları görülür¹¹⁴.

Öyle ki, Cami-i atik dışındaki mahallelerde toplam 106 hane reisi¹¹⁵, “falanca veled-i filanca ma‘a oğlu/üveyi oğlu filan” şeklinde çocuklarıyla birlikte deftere kaydedilmiştir. Bunlardan 14’ü 2, 3’ü 3, geri kalanları da birer oğullarıyla yazılmışlardır ki, toplam 126 yetişkin erkek nüfusa karşılık gelir. Yine, 40 hane reisi¹¹⁶ biraderleriyle 3 hane reisi kardeş çocukla-

¹¹² 1616 yılında Halep merkezde 5.903 hane (M. Öztürk, a.g.m., s. 255, 273), 1642 yılında Erzurum şehrinde 2.156 hane (Mehmet İnbaşı, “1642 Tarihli Avâız Defterine Göre Erzurum Şehri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4 İstanbul 2001, s. 23), 1646 yılında Harput kasabasında 719 hane (M. A. Ünal, “Harput Kazâsı Avâız Defteri”, s. 15), yine aynı tarihte nefis-i Kayacık’da 72 hane (F. M. Emecen, a.g.m., s. 165), 1659 yılında İzmir’de 1.953 hane (Mübahat S. Kütükoğlu, “İzmir”, *DİA*, XXIII, 520) bulunmaktadır.

¹¹³ Avâız defterlerinden hareketle tahmini nüfus hesaplamaları yapmanın zorlukları ve sonuçların güvenilirlikleri için bk. Rifat Özdemir, “Avâız ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1994, IV, 1604-1613); O. Özel, aynı bölüm, s. 42-46.

¹¹⁴ Diğer yandan hane sahiplerinden 28’i, herhangi biriyle yazılmaksızın tek başına 2 hane olarak kaydedilmiş ve mahalle toplamlarına da yansıtılmıştır.

¹¹⁵ Yenice mahallesinde 26, Cami-i cedid’de 23, Zeytuncük’te 22, Menteşbaba’da 15, Çömlekçi’de 9, Sinancık’ta 6 ve Orta mahallesinde 5 hane reisi.

¹¹⁶ Yenice mahallesinde 12, Cami-i cedid, Menteşbaba ve Zeytuncük’te yedişer, Çömlekçi ve Sinancık’ta üçer ve Orta mahallede 1 biraderdir. 3 hanede ikişer, 2 hanede de üçer birader yazılmış olup toplam 47 kişidir.

ryıla, 3 hane reisi damadıyla, 6 hane reisi de hizmetkârlarıyla aynı şekilde birlikte yazılmışlardır. Ortaya çıkan bu toplam 185 kişiyi kasabanın tahminî nüfusuna eklemek mümkündür.

Ancak, ayrıntılara inildiğinde bu rakamın tamamının olduğu gibi eklenmesinin pek de doğru olmayacağı, bunlardan bir kısmının evli olabileceği varsayılabilir. Çünkü çocukları ve biraderleri ile birlikte kaydedilen bu hane reislerinden 54'ünün 2, 2'sinin de 3 hane kayıtlı olduğu görülür¹¹⁷. Tarım ağırlıklı yerleşmelerde, tek avlu etrafında eklenti biçimindeki mesken tiplerinin birden çok hane ve damı barındırdığı bilinmektedir¹¹⁸. Yakınları ile birlikte yazılmış bu çok haneli kayıtlar, bu tarz bir hane oluşumunu veriyor olabilir. Nitekim bunlar, defterde mahalle sonlarındaki hane yekûnlarına aynen yansıtılmıştır. Öte yandan, bunlar içinde 3 de damadın var olduğu göz ardı edilmemelidir.

Turgutlu kasabasında mahalleler genelde kalabalık olup 200 haneye yakındır. Mahallelerin bu derece kalabalık olması arazinin uygunluğu ile ilgilidir. Sahada yapılan gezide de Turgutlu'nun düz bir araziye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Zira engebeli arazide daha az nüfuslu mahallelerin kurulması kaçınılmazdır.

Mahalle büyüklükleri sıralamasında ilk üç sırayı 1575 yılından sonra kurulan mahalleler (Çömlekçi, Yenice, Zeytuncük) almakta olup bu mahalleler, 579 toplam hane sayısı ile kasaba nüfusunun yarısını oluştururlar ki, bu durum kasabanın gelişimi konusunda bir fikir verebilir. En eski mahallelerden Cami-i atik ve Cami-i cedit ile Menteşbaba birbirine eşit büyüklüktedir. Orta ve Sinancık mahallelerinin diğerlerine nazaran oldukça az hane barındırması ve nüfus artışının çok yavaş seyrettiği dikkate alındığında bu iki mahallenin, buldukları mevkilerinin bir sonucu olarak gelişemedikleri söylenebilir.

1575 yılından 1659 yılına kadar nüfusları en fazla artan mahalleler Menteşbaba ve Cami-i cedit'dir. Hatta bu artış, oldukça yüksek oranları bulur. Menteşbaba mahallesinde % 480, Cami-i cedit mahallesinde ise % 320 civarındadır. Diğer mahallelerde de nüfus artmakla beraber bu oranda bir artış söz konusu değildir. En az nüfus artışı ise Orta (% 10,6) ve Cami-i atik (% 26,5) mahallelerinde yaşanmıştır.

¹¹⁷ Toplam 56 haneden 36'sı çocukları, 15'i biraderi, 2'si birader oğlu, 3'ü de damadı ile kayıtlıdır.

¹¹⁸ Necdet Tunçdilek, *Türkiye İskân Coğrafyası*, İstanbul 1967, s. 105-106.

Unvan ve Sıfatlardan Hareketle Sosyal Hayat

Çalışmamızın temel kaynağı olan avâriz defterinden Turgutlu'daki mahalle sakinlerinin adları, tek tek incelendi ve isimleriyle birlikte kullanılan unvan ve sıfatlar belirli gruplar hâlinde tablollaştırıldı.

TABLE 3. Dinî Görevliler ve Çeşitli Dinî Unvanlar ile Bedenî Özre Ait Sıfatlar

<i>Mahalle Adı</i>	<i>İmam</i>	<i>Müezzin</i>	<i>Molla</i>	<i>Halife</i>	<i>Hacı</i>	<i>Dede</i>	<i>Âmâ</i>	<i>Çolak</i>
Cami-i atik	1		2	1	6	2	1	1
Cami-i cedid					7			1
Çömlekçi				3	16	5		
Menteşbaba	1				6	1	2	
Orta	2	1			9			
Sinancık					6	1		
Yenice	1			1		4		
Zeytuncük					5	6		
TOPLAM	5	1	2	5	54	19	3	2

Tablo 3'te imam, müezzin gibi dinî görevliler ile molla, halife gibi unvanların az sayıda oldukları görülür. Bu kayıtlar, mevcutları değil avâriza konu mülk ve geliri olanları gösterdiğinden¹¹⁹ düşüktür. Dikkati çeken bir konu da hacı ve dede unvanlarıdır¹²⁰. Tüm kasabada 54 şahsın ismi önünde *hacı* kelimesi yer almıştır. Birçok kez babasının adı yer almadan Hacı Hamza, Hacı Halil, Hacı Recep gibi tek isim kaydedilmiştir.

Mahallelerdeki hane toplamları dikkate alındığında hacı kelimesine en çok Sinancık, Orta ve Menteshbaba gibi eski mahallelerde rastlanır. En az Zeytuncük'te görülürken son mahalle olan Yenice'de hiç kaydedilmemiştir. Tahrir sırasında Sinancık mahallesinden Nasuh veled-i Ali, hac farzını yerine getirmekte olduğu için *Hacc-ı şerifde* diye not düşülmüştür¹²¹.

¹¹⁹ Bu çalışmanın "Tahrir Defterlerinden Avâriz Defterlerine Geçiş" kısmına bakınız.

¹²⁰ Şahıs adlarından sonra gelen "dede" kelimesinin dinî mahiyeti için bk. Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2 (Ankara 1942), s. 287, 294 ve mhf. yerler.

¹²¹ BOA, KK, nr. 2631, s. 51.

TABLO 4. Turgutlu Kasabasının 1659 Yılındaki Meslek Dalları

<i>Meslek Adı</i>	<i>Mahalle Adı</i>							TOPLAM	
	<i>Cami-i atik</i>	<i>Cami-i editid</i>	<i>Çömlekçi</i>	<i>Menteşbaba</i>	<i>Orta</i>	<i>Sınancık</i>	<i>Yenice</i>		<i>Zeytuncük</i>
Arabacı	2								2
Berber			3	1	1			1	6
Çoban	2								2
Debbağ	3		1						4
Değirmenci	1								1
Demirci		1		1			1	1	4
Deveci	2				1				3
Eskici				1					1
Hallaç				3				1	4
Helvacı		1		1	1				3
Kalaycı				1				1	2
Kantarçı				1	1			1	3
Kasap	1		1	1					3
Katırcı		1	1						2
Keçeci	1						1		2
Kütükçü			1						1
Lağımçı			1						1
Leblebici		1							1
Muytab				1					1
Nalbant			1						1
Oduncu	2								2
Palandüz				1					1
Tahtacı				1					1
Terzi	1		1						2
Urgancı								1	1
Yaşmakçı		1							1
TOPLAM	16	3	15	9	3	1	2	6	55

Avâız defterinde kayıtlı şahıs adlarının önünde, uğraştıkları meslek dallarına ait isimler de bulunmakta olup bunlar tablo 4'te verildi. Ancak, öncelikle belirtmemiz gerekir ki elimizdeki bir avâız defteri olup esnaf teşkilâtına ait değildir. Kendilerine, meslekleri ile ilgili bir unvan verilmiş olup deftere kaydedilen avâız-hane sahipleri burada yer almaktadır. Mesleğe yeni başlayıp henüz bir isim alamamış olanların yanında hacı, dede gibi dinî sıfatlar alıp da esnaf olan ve esnaf koluna ait unvanı kullanmayanlar da olabilir.

Tablo 4'e bakıldığında, XVII. yüzyılın ortalarında Turgutlu kasabasında değişik alanlarda en az 26 esnaf kolunun mevcut olduğu görülür. Bu, Turgutlu'nun köy olma özelliğinden çıkıp şehirleşme sürecinin bir göstergesidir. Bununla birlikte meslek dallarının nitelikleri, yine de kır kesime yönelik olmaktan uzak değildir. Bu durum, şehirden farklı olarak kasabaya ait bir özellik olarak algılanabilir.

Meslek dallarının mahallelere dağılımına bakıldığında en çok Cami-i atik (16) ve Çömlek (15) mahallelerinde esnaf yoğunluğunun olduğu görülür. Bunlardan ilki 1575 yılından önce diğeri sonra kurulan mahallelerdendir. Bu rakamlar, bir iktisadî faaliyete işaret ettiğinden, bu mahalleleri kasabanın iki önemli merkezi olarak alabiliriz. Biri ilk ve kasabanın çekirdeği olan Cami-i atik mahallesi, diğeri ise sonradan kurulmuş ve önemli oranda göç almış Çömlekçi mahallesidir. Zaviye gibi dinî bir merkez olduğunu bildiğimiz Menteşbaba'nın dışında diğer mahallelerde esnaf yoğunluğunun olmaması da bunun bir sonucu olabilir. Cami-i atik yanında yer alan ilk mahallelerden Cami-i cedid (3), Sinancık (1) ve Menteşbaba (9) mahallelerinde çok az ya da nispeten daha az bir mesleğe ait kelimeye rastlanırken, diğeri bir merkez olan Çömlekçi'ye yakın ve son kurulan mahallelerden Yenice (2) ve Zeytücük (6) mahallelerinde de çok az meslek dalı kayıtlıdır.

Turgutlu'da Kırsal Yerleşim: Köyler

Turgutlu kazası, incelediğimiz dönemdeki idarî yapısını uzun süre muhafaza edememiştir. 1659 yılında Turgutlu kasabası ve çevre köyleri, kaza olarak teşkilâtlanmış olmakla birlikte, bir yıl sonraki tahrirde Manisa kazasının bir nahiyesi hâline gelmiştir. Bundan dolayı da Turgutlu köyleri, 1070/1660 yılı tahririnde Manisa'ya bağlı ve Turgutlu isimli bir na-

hiye olarak karşımıza çıkar¹²². Elimizdeki avâriz defterinde, Turgutlu nahiyesinin köylerine ait bilgiler¹²³ aşağıdaki tabloya aktarılmıştır.

TABLO 5. 1659 Yılında Turgutlu Nahiyesi Köylerinin Hane Toplamları

<i>Köy Adı</i> (<i>Bugünkü Adı</i>)	<i>Hane</i>		<i>Genel Toplama Oranı (%)</i>
	<i>Gerçek-hane</i>	<i>Avâriz-hane</i>	
Akçahavlu?	3	1	009.28
Babaca	25	10	07.73
Çobansa ma 'a Aşıkacı (Çabanisa)	26	10.5	08.04
Çunkara	3	1	009.28
Ermanas (Irlamaz)	90	36	27.86
Kilizman?	6	2.5	01.85
Hacıhaliller (Hacıhaliller)	7	2.5	02.16
İsmailce	44	18	13.62
Karamaniler	2	1	006.19
Köseler	27	12	08.35
Kuşluk (Kuşlar)	2	1	006.19
Kürekçitatar	4	1.5	01.23
Seyfe	9	3.5 ve 1 rub'	02.78
Sofılar	5	2	01.54
Yalancıboz?	3	1	009.28
Yaylalı	67	26.5	20.74
TOPLAM	323	130 ve 1 rub'	100

Tabloda görüldüğü gibi birkaçı dışında köyler, 10 hanenin altında nüfusa sahiptir. Köylerin, az nüfuslu yerleşmeler hâlinde olmaları, arazinin engebeli oluşundan¹²⁴ ziyade, kuruluş tarihleri ve yerleşmelerin niteli-

¹²² Bu çalışmanın "Manisa ve Turgutlu Kazaları Avâriz Defteri'ni Tanıtım" kısmına bakınız.

¹²³ Göst. yer.

¹²⁴ Arazinin sarp ve engebeli oluşu köy halkının bir araya gelip toplu ve büyük yerleşmeler kurmasına engel teşkil eder. Ayrıntı için bk. Ş. Çelik, *aymı tez*, s. 100.

ğiyle ilgilidir. Nitekim 16 köyden sadece 6'sı 1575 tarihinde mevcuttur. Bu eski köyler, nispeten çok sayıda haneye sahip iken, 1575'ten sonra kurulanlar 3, 5, 7 gibi daha az hanelidir. Yine bu köylerin, yarı yerleşik bir hayat tarzına sahip yörük teşekkülleri tarafından kurulduğu ve çoğunlukla kırsal olarak kullanıldığı¹²⁵ gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Öte yandan, Manisa kazasının diğer nahiyelerinde de köy yerleşmelerinin oldukça düşük nüfus yoğunluğuna sahip oldukları görülür. Örneğin, Palamud nahiyesindeki 45 köyden 31'inde 10 ve 10'un altı, 14'ünde 5 ve 5'in altı hane bulunur. Yunddağı nahiyesinde ise 44 köyden 34'ünde 10 ve 10'un altı, 19'unda 5 ve 5'in altı; Emlâk nahiyesinde de 22 köyden 16'sında 10 ve 10'un altı, 11'inde 5 ve 5'in altı hane yer alır¹²⁶. Bu rakamlar bize, XVII. yüzyıl ortalarında Turgutlu ile birlikte Manisa kazası dâhilindeki kır yerleşmelerinde nüfus yoğunluğunun düşük olduğunu göstermektedir.

1660 yılındaki Turgutlu nahiyesi köylerinden Çobansa, Ermanas, Hacıhaliller, İsmailce, Köselers ve Yayla 1575 yılında da mevcut olup çoğunlukla mukataa ve ellici yörükleri tarafından iskân edilmişlerdir. 1575 yılı sonrasında öncekine oranla sayısal olarak iki katından fazla köy kurulduğu görülmekle birlikte tablo 5'e baktığımızda bu köylerin nüfus itibarıyla son derece küçük yerleşmeler oldukları, bir anlamda birkaç hanelik yörük obaları şeklinde yer aldıkları söylenebilir. Nitekim Turgutlu nahiyesinin toplam 323 haneden 261'i (% 80'i), 1575'teki tahrirde yer alan 6 köyde yaşamakta olup geri kalan 10 köyde sadece 62 hane yer almaktadır.

Tabloda hane kısmına bakıldığında 1575 yılından sonra kurulan 7 köyün 5 ve 5'in altında haneye sahip oldukları görülür. Oysa eski köylerde hane toplamları 26-90 aralığındadır. Ancak, 1575 yılından incelediğimiz döneme kadar bu köylerde de nüfusun azaldığı gözlemlenmektedir. Örneğin, 1575'te hane sayısı Ermanas'ta 215, Köselers'de 107 iken, bu rakamlar 1660 yılında ilki için 90, ikincisi için 27 hane olmuştur¹²⁷. Bu nüfus azalmasında, yaygın olarak yörükler tarafından iskân edilmiş olan köyler-

¹²⁵ Yuzo Nagata, "16. Yüzyılda Manisa Köyleri", *Tarih Dergisi*, Sayı 32 (İstanbul 1979), s. 743.

¹²⁶ BOA, KK, nr. 2631, s. 69-82.

¹²⁷ F. M. Emecen, *a.g.e.*, s. 209-210.

deki bir kısım reayanın, valide hassı olduktan sonra daha güvenli olan Turgutlu kasabasına göç etmesi etkili olmuştur.

Köylerin hane toplamlarına, Turgutlu kasabasının 1.175 olan hanesi de eklendiğinde Turgutlu kazasının 1659'daki nüfusu hane olarak 1498'e ulaşır (tahminen en az 7500 kişi). Genel toplam içindeki kır nüfusun oranı % 21.5'tir. Öte yandan, harita ve mahallinde yapılan araştırmalardan, bu köylerden Çobansa, Ermanas, Hacıhaliller, Kuşluk ve Yaylalı'nın günümüze kadar varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Turgutlu Kazası Avârız-haneleri

Yukarıda kaynak değerlendirme kısmında, avârız-hane ve bunların tespiti amacıyla oluşturulan avârız defterlerinden bahsedilerek 1659-1660 tarihli Manisa ve Turgutlu Kazaları Avârız Defteri tanıtılmıştı. İlgili defterde, kâtipler tarafından gerçek haneler teker teker yazılıp, mahalle ve köy sonlarına bu haneler ile hesabı yapılan avârız-hane toplamları kaydedilmiştir¹²⁸. Tablo 1 ve 5'te, avârız-hane rakamları mahalle ve köylere göre verildi. Buna göre, 1659 yılında Turgutlu kasabası mahallelerindeki avârız-hane toplamı 156'dır. Köylerdeki 130 ve 1 rub' da eklendiğinde bu rakam 286 ve 1 rub'a ulaşır. Genel toplam içinde kasabanın oranı % 54,5 iken köylerin oranı % 45,5'tir.

Köy nüfusunun, kasabaya oranla düşük olmasına (yaklaşık 1/5'i) karşın, vergiye esas olmak üzere hesaplanan avârız-hane toplamında oranın çok yüksek olmasının iki önemli sebebi vardır. Birincisi, kasabada ortakçı olarak kayıtlı % 20 civarındaki nüfusun avârız vergisinden muaf olmasıdır. İkincisi ve en önemlisi, 1 avârız-haneye karşılık gelen gerçek-hanenin, kasaba ile köylerdeki farklılığıdır. Kır yerleşim birimi olan köylerde, 2,5 gerçek-hane 1 avârız-hane eder¹²⁹ iken, kasabadaki mahallelerde 6 gerçek-hane 1 avârız-haneye karşılık gelir¹³⁰.

¹²⁸ Avârız-hanelerden hareketle nüfus tahminleri yapmanın zorlukları için bk. O. Özel, aynı bölüm, s. 48.

¹²⁹ "...bir karyenin re'âyasını tahrîr ve iki buçuk nefere bir hâne olmak üzere mâbeynlerinde karar virilüp defteri irsâl olmağla..." (BOA, KK, nr. 2631, s. 35). Köyler için bu konuda verilen oran, tarafımızdan yapılan hesaplamalar ile örtüşmektedir.

¹³⁰ Mevcut avârız defterinde ve diğer arşiv kayıtlarında, avârız-hane oranı için kasabaya ait bir rakam verilmemekle birlikte, yapılan hesaplamalarda 6 gerçek hanenin 1 avârız-hanesine karşılık geldiği anlaşılmaktadır.

Yaklaşık 10 yıl sonra 1669'da Turgutlu kasabasının avâriz-hanelerinden 20 hanelik tenzile gidilmesiyle¹³¹ kır yerleşmeler ile kasabanın avâriz-hane toplamları eşitlenmiştir. Ancak eşitlik bu kez, 20 yıl sonra 21 Cemaziyelevvel 1097/15 Nisan 1686 tarihinde köylerin lehine bozulmuş ve 28 avâriz-hanelik tenzil¹³² ile Turgutlu nahiyesi avâriz-hanesi 103 ve 1 rub'a düşmüştür.

İncelediğimiz dönemde Turgutlu kasabası ve köylerindeki avâriz-hane sayısı (toplam 286), Manisa kazası toplamının¹³³ yaklaşık 1/5'ini teşkil etmekteydi. Turgutlu nahiyesinin, Belen (118,5 avâriz-hane), Palamud (175 avâriz-hane), Yunddağı (122,5 avâriz-hane) ve Emlâk (159,5 avâriz-hane) nahiyesi dikkate alındığında Manisa kazasının en fazla avâriz-hanesine sahip nahiyesi olduğu görülür.

1069-1070/1659-1660 yıllarındaki avâriz-hane tahririne kadar Manisa kazasının avâriz-hane toplamı 1000 civarında¹³⁴ iken, bu tarihteki yazımla birlikte bu sayı 1509'a yükselmiştir¹³⁵. Bu artışta, hariç ez-defter nüfusun tahrirle birlikte avâriz-haneye dâhil edilmesi büyük oranda etkili olmuştur. Ancak sonraki yıllarda, reyanın yerlerini terk etmesi gibi sebeplerle yapılan tenziller sonucunda, Manisa kazasının avâriz-hane toplamı ve dolayısıyla Turgutlu'nun kaza içindeki oranı da değişikliğe uğramıştır¹³⁶. İlk olarak 1669 yılındaki Turgutlu mahallerindeki 20 hanelik indirimle

¹³¹ “Kasaba-i mezbure (Turgutlu) ahâlisinin ol mikdâr avâriz-hânesin edâya adem-i kudretleri olduğın ahâlisi ordu-yı hümâyûnuma arz-ı hâl itmeğın imdi yirmi hâneleri tenzil olunup sûret virile deyü fermân-ı âli sadır olmağın ... tahriren fi 29 Zilkade 1079 (30 Nisan 1669)” (BOA, *KK*, nr. 4849, s. 48). Ayrıca bk. BOA, *KK*, nr. 2651, vrk. 29a; BOA, *KK*, nr. 2631, s. 58.

¹³² BOA, *KK*, nr. 2631, s. 44.

¹³³ 1660 yılında Manisa kazasının avâriz-hane toplamı 1509'dur (BOA, *MAD*, nr. 2631, s. 2 vd.). Ayrıca bk. BOA, *MAD*, nr. 2782, s. 4 vd.; BOA, *KK*, nr. 2651, 29a. Saruhan sancağının avâriz-hane cetveli için bk. Ç. Uluçay, *a.g.e.*, s. 48-49.

¹³⁴ Örneğın, 1059/1649 (BOA, *MAD*, nr. 4246, s. 64), 1062/1651-1652 (BOA, *MAD*, 3844, s. 60), 1065/1654-1655 (BOA, *MAD*, nr. 2749, s. 63; BOA, *KK*, nr. 2625, s. 57) yılları ile 24 Cemaziyelâhır 1066 (19 Nisan 1656) tarihinde (BOA, *MAD*, nr. 9837, s. 63) 1006,5'tir.

¹³⁵ BOA, *MAD*, nr. 2631, s. 2 vd.

¹³⁶ Avâriz-hane toplamlarındaki bu artış ve azalışları ile gerçek nüfus arasında her zaman doğru bir orantı olmadığını bir kez daha vurgulamak gerekir. Bu konudaki sorunlar için bk. O. Özel, aynı bölüm, s. 40-41, 43 vd.

Manisa kazasının avâız-hane toplamı 1509'dan 1489'a düşmüştür¹³⁷. 1080/1669-1670¹³⁸, 1084/1673-1674¹³⁹ ve 1096/1685¹⁴⁰ yıllarında da gerek nahiye ve gerekse kaza toplamında rakamlar değişmemiş, sadece 20.5 ve 1 rub'luk piyadelere ait avâız-hanelerin eklenmesi ile kaza toplamı 1511.5 ve 1 rub' olmuştur.

Fakat 21 Cemaziyevvel 1097/15 Nisan 1686 tarihinde, reayanın yurtlarını terk etmesiyle geri yerlerine dönünceye kadar, Manisa kazası genelinde 200 avâız-hanesi tenzili yoluna gidilmiştir¹⁴¹. Öyle ki, Manisa mahallelerinden 70, Belen nahiyesinden 45, Turgutlu nahiyesinden 28, Palamud nahiyesinden 25, Yunddağı nahiyesinden 12 ve Emlâk nahiyesinden de 19.5 avâız-hane tenzil edilmiştir¹⁴². Bu indirimleri 1686 yılından sonraki tarihlere ait avâız-hane kayıtlarında da görmek mümkündür. Nitekim, Turgutlu ile birlikte Manisa'nın diğer nahiyelerine ait tenzillerin, 1098/1686-1687¹⁴³, 1100/1688-1689¹⁴⁴, 1102/1690-1691¹⁴⁵ ve 1106/1694-1695¹⁴⁶ tarihlerindeki avâız defterlerine yansıtıldığı görülür. Bu avâız-hane tenzilleri, XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle son çeyreğinde Turgutlu ve çevresinin ekonomik ve sosyal açıdan zor günler yaşadığının sayısal delilleri olarak algılanabilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, mufassal avâız defterleri, tahrir defterleri kadar idarî, iktisadî ve nüfus alanında birçok veri sunmasalar da, nüfus ağırlıklı kent tarihi çalışmalarında önemli ve vazgeçilmez kaynaklardır. Avâız defterlerindeki kayıtlar, dönemin diğer arşiv belgeleri ile birlikte değerlendirildiğinde bir yerleşim yerinin demografik yapısını ortaya koyabilecek niteliktedir.

¹³⁷ BOA, *KK*, nr. 2651, vrk. 29a.

¹³⁸ BOA, *KK*, nr. 2653, s. 67.

¹³⁹ BOA, *KK*, nr. 2659, s. 59. 1086 (1675-1676) yılı için bk. BOA, *KK*, nr. 2665, s. 28.

¹⁴⁰ BOA, *MAD*, nr. 2446, s. 37. 1097 (1685-1686) yılı için bk. BOA, *MAD*, nr. 2805, s. 74.

¹⁴¹ BOA, *KK*, nr. 2631, s. 4.

¹⁴² BOA, *KK*, nr. 2631, s. 4, 28, 41, 44, 73, 78, 82.

¹⁴³ BOA, *MAD*, nr. 2789, s. 43.

¹⁴⁴ BOA, *MAD*, nr. 3167, s. 86.

¹⁴⁵ BOA, *MAD*, nr. 2005, s. 80.

¹⁴⁶ BOA, *KK*, nr. 2766, vrk. 41a.

Nitekim avâriz defteri ve dönemin arşiv belgelerinden hareketle, Turgutlu'nun XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmesini sonraki dönemde de sürdürdüğü, köy yerleşiminden kasabaya geçtiği, meslekî zümreleşmenin olduğu, dışarıdan aldığı göçün de etkisiyle yoğun nüfus artışının yaşandığı ve XVII. yüzyıl ortalarında kasabanın Manisa'dan sonra yöredeki ikinci önemli yerleşim birimi olduğu söylenebilir.

“THE TOWN OF TURGUTLU IN THE 17TH CENTURY ACCORDING TO AVARİZ DEFTERS
(1070-1071/1659-1660)”

Abstract

Land surveying records (tahrir defters) were the most of important source of information for the administrative, economic and particularly the demographic structure of the Ottoman Empire in the sixteenth century. The practice of keeping land surveying records was gradually abandoned towards the end of the same century and consequently different kinds of survey books began to be kept. Avarız defteri, one of these survey books, was devoted for the records of emergency or ordinary levies (avarız). After as a survey of the male population in a certain district or village, the number of the tax houses (avarızhane) would be calculated and registered into the avarız defters. The aim of this study is to make a demographic study of the the kaza of Turgutlu and its neighbouring villages in the mid-17th century, depending on the information provided by the avarız defters and some other archival materials. With the purpose of detecting different phases of the settlement in Turgutlu, a comparative analysis of the 16th century tahrir defters and mid-17th century avarız defters was also done.

Keywords

Turgutlu, Manisa, Land surveying records (tahrir), avarız-hane records, sharecropping, hariç ez-defter.